

SVENSKT
GUDSTJÄNSTLIV

NR 3 / ÅRGÅNG 17
SEPTEMBER 1942

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG / LUND

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

UPPSATSER

<i>Adell, A.</i> : Den »gregorianska sången»	1
—»— Eftermäle till 1941 års bibeljubileum	9
—»— Data och acta till Söderköpings St. Lars kyrkoorglars historia	42
—»— Herrens bön	97
—»— Lauda Sion	115
<i>Cnattingius, B.</i> : En landskyrka får berätta sin historia	7
—»— Gotländska passionsmålningar	76
—»— Sextonhundralets stormansgravar	86
—»— Norskt dekorationsmåleri	106
Kyrkosångens Vänners årsredogörelse 1941	57
Laurentius Petri Sällskapet	14
—»— Ledaredagar i Söderköping	33 1/8
—»— Första årsmöte	80
—»— Koraldagar i Växjö	120
<i>Lindqvist, D.</i> : Bidrag till 1650-talets psalmhistoria	73
—»— Kyrkoskrud i Stockholm	98
—»— Klockardräkter i Stockholm	103
—»— Psalmer i D. Lindqvists Studier	117
<i>Peters, K.</i> : Den lutherska koralens liturgiska uppgift	25
—»— Missa lincopensis	66
—»— Kyrkokören i gudstjänsten	110
<i>Pontén, J.</i> : Nya klaververk	41
<i>Pålsson, M.</i> : Ledaredagar i Söderköping	33 1/2

RECENSIONER

OMNÄMND LITTERATUR

	Sida		Sida
<i>Brandt, G.</i> : Dop och nattvard	20	—»— Oestliche och westliche Mystik	96
<i>Cnattingius, B.</i> : Sörmländska kyrkor	124	<i>Hofrén</i> : Hembygdens kyrka	95
<i>Heiler, Fr.</i> : Altkirchliche auto- nomie	95	<i>Isberg, H.</i> : Himmelriket och de små	22

	Sida		Sida
<i>Lindqvist, D.</i> : J. O. Wallin som kyrkoherde	31	<i>Söderberg, B.</i> : De gotländska passionsmålningarna	76
<i>Munk, K.</i> : Hoppet förbliver.....	99	<i>Ugglas, C. R. af</i> : Guldsmedskonstens historia	19
<i>Norberg, R.</i> : Bälunge kyrka.....	18	<i>Ysander, T.</i> : Från Visby S:t Maria	21
<i>Nystedt, O.</i> : När dagen börjar.	123		
Sveriges kyrkor: Blekinge	19		

MUSIK:

	Sida		Sida
<i>Andersson, R.</i> : Än vårder föder vår Herde sin hjord	92	<i>Lundvik, H.</i> : Liv och förgänglighet	23
<i>Anjou och Norbrink</i> : Koralsalmbok för skolan	18	<i>Nordqvist, G.</i> : Det eviga	24
<i>Anrep-Nordin, B.</i> : Svenskjulcantat	64	<i>Nyvall, J.</i> : Hymn på tacksägelsedagen	22
—»— Uppståndelsen	92	—»— Credopsalm	23
<i>Bach, J. S.</i> : Nyårsdagen	23	—»— Herren Konungen	64
—»— Nu vilar hela jorden	62	—»— Bön och bikt	94
—»— Orgelverk, Band IX	125	<i>Olson, D.</i> : Koralspreludier	18
<i>Berg, G.</i> : Arets tider och dagens	22	—»— I ditt ljus	22
<i>Buxtehude, D.</i> : Klaververk	41	—»— Præludium... till »Hit o. Jesu samloms vi»	90
<i>Crosi, G.</i> : Vi tillbedja dig	62	—»— Honom tillhör äran	92
<i>Eccard, J.</i> : Nu kristne glädens	62	—»— Föraktad var han	93
<i>Ek, G.</i> : Toccata	18	<i>Pachelbel, J.</i> : Sjungen vår Gud	62
<i>Ericsson, K. E.</i> : Motett på Allhelgonadagen	63	<i>Roman, J. H.</i> : Gud är vår tillflykt	63
<i>Homilius, G. A.</i> : Deo dicamus gratias	23	<i>Runbäck, A.</i> : Lauda Sion	115
<i>Joelsson, A. G.</i> : Sv. skolans 100-årsjubileum	93	<i>Sandvik, O.</i> : Vesperale for den norske kirke	89
—»— Två koralmotetter	125	<i>Schaurig, V.</i> : Jerusalem häv upp din röst	62
<i>Lindberg, O.</i> : Sånger under vårdträdet	93	<i>Schütz, H.</i> : På Herren hoppas	23
<i>Lundborg, G.</i> : Variationer över den kristliga dagvisan	90	<i>Stenius T.</i> : Toccata... över Nocte surgentes	90
<i>Lundell, E.</i> : Den ljusa dag	63	<i>Widéén, I.</i> : Elegi	63
		—»— Ljus över landet	93
		<i>Wikander, D.</i> : Miskundlig Gud	22
		—»— Adventshymn	23
		—»— Gud har icke skonat	92

II
S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V

UNDER MEDVERKAN AV

INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING, OCH
KYRKOHERDEN, TEOL. LIC. KNUT PETERS, SÖNDRUM

UTGIVEN AV

KYRKOHERDEN ARTHUR ADELL, SÖDERKÖPING.

Tidskriften utkommer med 32-sidiga nummer 4 gånger om året, nämligen
i mars, maj, september och december.

Red. adr.: Söderköping. Rt 59. Exp. adr.: C. W. K. Gleerups förlag, Lund. Rt 111. Postgiro 30843.

Prenumerationspris: i bokhandeln eller direkt från förlaget: kr 4: 50 pr år.

Annonspris: 20 öre pr mm enkel spalt.

Rabatt vid större annons och vid upprepning av annons i flera nummer.

Detta nummer innehåller bl. a.: Fasaden till Söderköpings St. Lars kyrkas orgel. — Kyrkoherde K. Peters, Söndrum: Linköpingsmässan. — Docent D. Lindqvist, Lund: Till 1600-talets psalmhistoria. — Intendent B. Cnattingius, Linköping: Gotländskt måleri. — Laurentius Petri Sällskapets meddelanden. — Recensioner.

Ny evangeliebok och ny kyrkohandbok ha stadfästs

DEN GLEERUPSKA PSALMBOKEN
utkommer med den nya evangelieboken.

Dessutom utger förlaget:

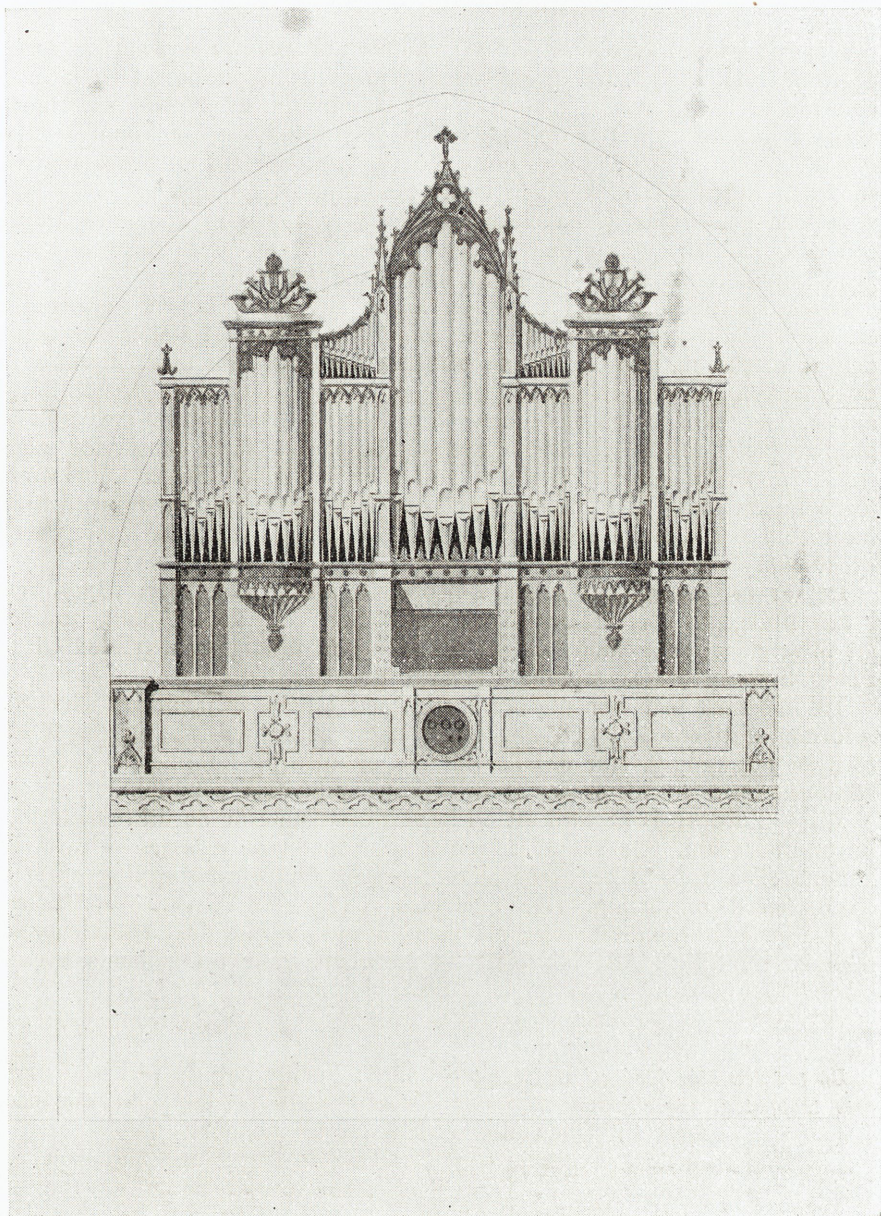
MISSALE FÖR SVENSKA KYRKAN
DEN SVENSKA KYRKOHANDBOKEN
LILLA HANDBOKEN

Prospekt med fullständiga upplysningar och provsidor sändas på
begäran från förlaget.

==== C. W. K. GLEERUP, LUND ====

Goda idéer
TECKNING RETUSCH
KLICHÉER SKYLTAR
KÖHLERS KLICHÉ-ANSTALT
Tel. 16734. 10842
Malmö ANSTALT
ST. NYGATAN 54

Fasad till Sven Nordströms orgelverk i Söderköpings kyrka.
Ritad av C. G. Blom.

Missa Lincopensis.

I fjärde bandet av *Samlingar och studier till Svenska Kyrkans historia*, utgivna av H. Pleijel, har professor S. Kjällerström publicerat en latinsk, reformerad mässa från Linköpings stift och mitten av 1530-talet. Handskriften har av utgivaren upptäckts i en volym tillhörig Linköpings stifts bibliotek. Det är ingen tvekan om att detta fynd hör till de intressantaste, som den liturgiska forskningen i vårt land gjort på länge.

Mässan beledsagas av en cirkulärskrivelse från biskop Johannes Magni och hans kapitel, daterad den 5 november 1536. Det torde få anses i hög grad sannolikt att sagde biskop är mässans upphovsman.

Missa Lincopensis, som utgivaren kallat sitt fynd, är en i evangelisk anda verkställd bearbetning av den romerska mässan. I stället för den i den romerska mässan härskande offertanken, som här utmönstrats, har trätt tanken på den Hel. Nattvarden som vår Herres Jesu Kristi testamente. Det lär svårligen kunna bestridas, att bearbetaren med största möjliga pietet för sin romerska förebild förenar en stark känsla för evangelisk kristendomsuppfattning och god liturgisk smak. Missa Lincopensis torde kunna sägas vara ett ovanligt sympatiskt utslag av de reformistiska idéer som i icke ringa utsträckning behärskade den utgående medeltidens kyrkomän.

Det är att beklaga att Missa Lincopensis aldrig fick spela någon roll i den liturgiska utvecklingen inom vår kyrka. Här hade funnits mycket att tillvarataga, som kunde räddat oss från den torftighet som med Olaus Petris Svenska Mässa segrade i svenskt gudstjänstliv.

Till mässans text har utgivaren fogat en längre avhandling, där hela reformationstidens kultproblem, i vad detta berör mässan, upptages till förnyad behandling. Här erhåller läsaren en utförlig kommentar till Linköpingsmässan ur historisk, liturgisk och dogmatisk synpunkt.

Missa Lincopensis är värd att bli bekant även utanför de liturgihistoriskt intresserades led. För en präst som önskar meditera mässan — vare sig hemma eller uppe vid kyrkans altare — kan denna mässordning erbjuda en önskvärd omväxling. Här meddelas därför en svensk översättning. Översättaren har strävat efter att komma nutida liturgiskt språkbruk så nära som möjligt. Alla bibelcitater ha återgivits efter nu gällande kyrko-bibel. Kompletteringar ha angivits med klammer.

Då prästen står färdig framför altarets trappsteg, säger han:

JAG FÅR GÅ IN till Guds altare.

Till Gud som är min glädje och fröjd.

[Skaffa mig rätt, o Gud, och utför min sak mot ett folk utan fromhet: rädda mig från falska och orättfärdiga människor.

Ty du är den Gud som är mitt

värn: Varför har du förkastat mig? Varför måste jag gå sörjande, trängd av fiender?

Sänd ditt ljus och din sanning: må de leda mig, må de föra mig till ditt heliga berg och till dina boningar.

Så att jag får gå in till Guds altare: till Gud som är min glädje och fröjd.

Och tacka dig på harpa, Gud,
min Gud: Varför är du så bedrövad,
min själ, och orolig i mig?

Hoppas på Gud, ty jag skall åter
få tacka honom: min frälsning och
min Gud.

Ära vare Fadern och Sonen och
den Helige Ande.

Såsom det var av begynnelsen,
nu är och skall vara från evighet
till evighet. Amen.

Jag får gå in till Guds altare.

Till Gud som är min glädje och
fröjd.]

Tacka Herren, ty han är god.

Ty hans nåd varar i evighet.

JAG BEKÄNNER inför dig, allsmå-
ktige Gud, himmelens och jor-
dens skapare, och inför alla heliga
kristtrogna och inför eder, bröder,
att jag ovärdige syndare har syndat
övermåttan mycket i mitt liv med
tankar, ord och begär, med vad jag
gjort och med vad jag försummat,
vilket allt är min skuld. Fördenskull
beder jag alla heliga kristtrogna och
eder, bröder, att mana gott för mig
syndare.

Den allsmåktige Gud förbarne
sig över eder och förlåte eder alla
edra synder och Jesus Kristus före
eder till det eviga livet.

Amen.

Herren skall bevara eder för allt
ont.

Herren skall bevara din själ.

Låtom oss bedja.

FÖRLÅTELSE och tillgift för våra
synder, Hugsvalarens, den Helige
Andes nåd och tröst, tid till en
sann ånger, ett botfärdigt hjärta, en
salig hädanfärd och ett evigt liv för-
läne oss den allsmåktige Fadern,
den helige och barmhärtige Herren.

Amen.

Vill du icke åter [giva oss liv.

Så att ditt folk får glädjas i dig].

Herre, låt oss se [din nåd.

Och giv oss din frälsning].

Förlåt mig mina hemliga [brister.

Bevara ock din tjänare för fräcka
människor].

Från en plötslig [och oförutsedd
död.

Fräls oss, milde Herre Gud].

Herre, hör [min bön.

Och låt mitt rop komma inför
ditt ansikte].

Herren vare med eder.

[Så ock med din ande.]

Låtom oss bedja.

BORTTAG från oss, o Herre, alla
våra missgärningar, så att vi vinna
gemenskap med alla som frukta dig.

BESÖK och rena, o Herre, våra
hjärtan och samveten [så att din
Son, vår Herre Jesus Kristus, i
oss må finna en beredd boning, då
han kommer med alla sina helgon.]

O GUD för vilken varje hjärtats
uppsåt ligger blottat [och intet är
dolt, ingjut din Helige Ande i våra
hjärtan och rena våra tankar så att
vi kunna rätt älska och värdigt tjäna
dig. Genom Jesus Kristus, vår
Herre. Amen].

MASSANS INTROITUS,

*vilken bör överensstämma med Skrif-
ten såsom den här följande.*

HERREN JESUS KRISTUS, som
var till i Gudsskepnad, räknade icke
jämligheten med Gud såsom ett
byte, utan utblottade sig själv, i
det han antog tjänareskepnad, när
han kom i människogestalt. Så be-
fanns han i utvärtes måtto vara så-
som en människa och ödmjukade
sig och blev lydig intill döden, ja
intill döden på korset. Därför har
ock Gud upphöjt honom över all-
ting och givit honom det namn som
är över alla namn, för att i Jesu
namn alla knän skola böja sig, de-
ras som äro i himmelen, och deras
som äro på jorden, och deras som

äro under jorden, och för att alla tungor skola bekänna, Gud, Fadern till ära, att Jesus Kristus är Herre.

Versus: Gud har icke skonat sin egen Son. Utan utgivit honom för oss alla. Ära vare Fadern [och Sonen och den Helige Ande. Såsom det var av begynnelsen, nu är och skall vara från evighet till evighet Amen].

KYRIE,

niofaldigt, på vanligt sätt.

KOLLEKT

efter fritt val, dock måste den stå i överensstämmelse med Skriften.

EPISTEL,

också efter fritt val, på övligt sätt.

GRADUALE.

KRISTUS BLEV LYDIG intill döden, ja intill döden på korset.

Fördenskull har Gud upphöjt honom och givit honom det namn som är över alla namn.

Halleluja.

Herrens högra hand gör mäktiga ting. Herrens högra hand upphöjer. Jag skall icke dö utan leva och förtälja Herrens gärningar.

Innan evangeliets läsning begynner, säger han:

GIV, HERRE, din välsignelse. Vår Herre Jesus Kristus vare i mitt hjärta och på mina läppar, så att jag värdigt kan förkunna fridens evangelium. O. s. v.

EVANGELIUM

efter fritt val, på övligt sätt.

OFFERTORIUM.

KRISTUS HAR med ett enda offer för beständigt fullkommat dem som bliva helgade och sitter nu för beständigt på Guds högra sida till dess hans fiender bliva lagda honom till en fotapall.

Sedan brödet och vinet tillretts, lyfter han ögonen mot höjden och säger:

KOM, HELIGGÖRARE, allsmäk-

tige, osynlige, evige Gud och sänk din välsignelse över detta bröd och vin,

härvid tager han kalken och fortsätter omedelbart,

som blivit berett till åminnelse av din älskade Sons testamente. Ty såsom han bjöd oss att upprepa detta så ofta det gjordes oss behov för att hava honom i hugkomst, som offrade sig på korsets altare åt dig, sin Fader, så förlåna i nåd, då vi mottaga detta, att tron förökas och våra samveten, som äro tyngda av våra synders myckenhet, stärkas. Du som lever och regerar [med samme din Son och den Helige Ande från evighet till evighet. Amen].

Han överhöljer kalken med corporalet och säger:

SÅ VARE DÅ dessa håvor som nu skola invigas välsignade med himmelsk välsignelse i Faderns och Sonens och den Helige Andes namn.

Här tvår han händerna sägande:

FÖRLÅNA VÅRA HJÄRTAN, o allsmäktige, evige Gud, att såsom här utvärtes händernas orenhet avtuges, så må genom dig invärtes själarnes besmittelse renas och dygderna i oss förökas och växa. Genom Jesus Kristus, vår Herre.

RENA MIG. Herre Jesu Kriste från all själens och kroppens synd, så att jag ren och from blir skickad att fullborda detta sakrament. Amen.

Böjande sig inför Gud säger han:

I ÖDMJUK ANDE och botfärdigt sinne må vi mottagas av dig, Herre, så att denna vår gärning blir dig behaglig och länder till våra själars läkedom. Amen.

Vändande sig till församlingen säger han:

BEDJEN, BRÖDER OCH SYSTRAR, Gud vår himmelske Fader,

att han måtte i oss döda den gamla människan och göra oss värdiga denna kommunion. Amen.

Herre Gud Sebaot [upprätta oss].

Låt ditt ansikte lysa [så att vi varda frälsta.]

Herre, hör [min bön.

Och låt mitt rop komma inför ditt ansikte].

Herren vare med eder.

[Så ock med din ande].

Låtom oss bedja.

SECRETA.

HIMMELSKE FADER, såsom din Son gjorde sig till ett försoningsoffer för oss, så har du befallt oss att frambara oss själva såsom andliga offer åt dig. Vi anropa din mildhet att du värdes väl † signa och levandegöra dessa våra offer så att de bliva behagliga för dina boningar. Genom samme din Son, Jesus Kristus vår Herre, vilken med dig [och den Helige Ande] lever och regerar [i en gudom från evighet till evighet. Amen].

Enligt den evangeliska läran kan denna secreta-bön läsas i alla mässor. Nästan alla andra secreta-böner i mässorna tala nämligen om mässan såsom ett offer, vilket den gudomliga Skriftens renhet och sanning ingalunda tillåter. Mässan är fastmera Kristi testamente och åminnelsen av hans frälsningsbringande lidande, såsom tydligt framgår av Luc. 22, Matt. 26, 1 Kor. 11 och Hebr. 10.

PREFATIONERNA

begagnas på övligt sätt.

SANCTUS.

[CANON MISSE.]

DIG FADER, STOR I MILDHET, anropa vi ödmjukt då vi börja att celebrera minnet av detta allra heligaste och fullkomligaste offer, som

din ende och älskade Son, vår Herre Jesus Kristus, har framburit på korets altare till världens frälsning, och bedja dig, att du värdes utgjuta din vältsignelse över detta bröd † och vin †.

Och såsom din Helige Ande lärt dina tjänare att bedja för varandra, så anropa vi dig nu framför allt för din heliga katolska kyrka, som din Son, vår Herre Jesus Kristus, i vattnets bad med livets ord åt sig själv tvagit ren från syndens smitta genom sitt blod, och bedja dig att du värdes skaffa henne frid, vaka över henne och styra henne, tillika med hennes och hela världens både andliga och världsliga härskare.

TÄNK, O HERRE, jämväl på dina tjänare och tjänarinnor N. (*här tänkes särskilt på vår konung och hans rådgivare, våra predikare, biskopar och pastorer*) och alla som stå här omkring, vilkas tro är dig känd och vilkas andakt är dig bekant, och för vilkas återlösning din Son lidit döden: hjälp dem att med rent hjärta följa dina heliga bud och så infria sina löften åt dig allena, evige, levande och sanne Gud.

SKÄNK OSS OCKSÅ gemenskap med och delaktighet i hela den kristna tron (utanför vilken ingen frälsning finnes) och alla dem som frukta dig, vilka alla ha en sann tro på Kristus och ett enda dop, vilka din Helige Ande regerar och stärker, vars huvud är Kristus och vi lemmanne, så att vi hålla fast vid vårt huvud Kristus och alltid bevara brödrakärlekens band, och låt oss — vi bedja dig därom — framleva våra dagar i din frid, räkna oss till din hjörd och fräls oss från den eviga förtappelsen. Genom Kristus vår Herre. Amen.

TILL HANS ÅMINNELSE, o him-

melske Fader, hava vi berett detta bröd och detta vin och bönfälla din barmhärtighet att du värdes väl † signa och hel † ga dem och avskilja † dem till vårt bruk att de må bliva din älskade Sons, vår Herres Jesu Kristi lekamen † och blod †.
(*Här tager han brödet*).

VILKEN DAGEN FÖRE SITT LIDANDE, då han åt påskalammet med sina lärjungar, som han länge högeligen åstundat att få göra, tog brödet i sina heliga och vördnadsvärda händer och upplyfte sina ögon mot himmelen till dig, Gud sin allsmäktige Fader, tackade dig, väl † signade brödet och bröt det och gav det åt sina lärjungar, sägande: Tagen och äten härav alla. Detta är min lekamen som för eder utgives. (*Under elevationen säger han*): Gören detta till min åminnelse.

(*Här tager han kalken*).

SAMMALUNDA TOG HAN, efter måltiden, kalken och väl † signade den och gav åt sina lärjungar, sägande: Tagen och dricken härav alla. Detta är mitt blod, det nya testamentets, vilket för eder och för många skall utgjas till syndernas förlåtelse. (*Under elevationen säger han*.) Så ofta I gören detta, så gören det till min åminnelse.

Elevationen sker i den avsikt, att såväl celebranten själv som de omkringstående må erinra sig denne frälsningsbringande Kristus, vilken offerats för oss på korset. Därför utsträcker prästen efter elevationen armarne i korsform, och med Kristi lidande i tankarne, säger han:

I FÖLJD HÄRAV, O HERRE, MINNAS VI, dina tjänare, denne samme Kristi, din Sons, vår Herres saliga lidande och uppståndelse från de döda och ärorika himmelsfärd

och bedja dig att vi genom åminnelsen av honom måtte växa till i kännedomen om samme din Son och i dina heligas fullkomlighet.

Här böjer han sig med förenade händer.

ÖDMJUKLIGEN BEDJA VI DIG ALLTSÅ, allsmäktige Fader, att du icke måtte vredgas över våra synder och missgärningar, utan vara försonad, du som förbarmat dig över oss ända till detta gudomliga och eviga offer, Jesus Kristus, din Son, i vilken allenast du har ett gott behag. Tänk på honom som du framställt såsom ett försoningsmedel för våra synder och som i lydnad för dig gjorde sig själv till ett obefläckat och välbehagligt offer och nu sitter på sin Faders högresa sida, för att inför ditt ansikte mana gott för oss till evig tid, och låt oss för hans skull uppfyllas med all himmelsk välsignelse och nåd. Genom samme din Son, Jesus Kristus vår Herre.

TÄNK ÄVEN PÅ DINA TJÄNARE och tjänarinnor N. (*Här sker en allmän förbön för alla stånd och villkor; för de goda att de måtte stå fasta intill änden, för de fallna att de måtte bättra sig och för de otrogna att de måtte låta sig omvändas, såsom Paulus lär oss i 1 Tim. 2. Däremot talar icke Skriften om någon förbön för de döda*). Vi bedja dig, Herre, skänk din nåd åt dem och åt alla som tro på Kristus. Amen.

JÄMVÄL OSS SYNDARE. dina tjänare, som hoppas på din stora barmhärtighet omslute din godhet och giv också oss av din förbarmande rikedom nåd och alla synders förlåtelse, såsom du värdigats giva detta åt dina heliga apostlar, martyrer, bekännare och jungfrur, icke

på grund av vår förtjänst utan till följd av din barmhärtighet. Genom Kristus, vår Herre.

GENOM HONOM, o Herre, är allting skapat och i honom består allting och han är den som ger oss vad gott är. Honom tillhör all heder och ära tillika med dig, Gud Fader allsmäktig, och den Helige Ande. Amen.

Med hög röst säger han:

Från evighet till evighet. Amen.
Lätom oss bedja.

Genom din frälsningsbringande befallning manade och genom din gudomliga lära undervisade våga vi bedja:

FADER VÅR [som är i himmelen, Helgat varde ditt namn. Tillkommè ditt rike. Ske din vilja såsom i himmelen så ock på jorden. Vårt dagliga bröd giv oss i dag. Och förlåt oss våra skulder, såsom ock vi förlåta dem oss skyldiga äro. Och inled oss icke i frestelse. Utan fräls oss ifrån ondo.]

FRÄLS OSS. o Fader, på grund av din Sons lidande efter din faderliga godhet från allt förflutet, närvarande och tillkommande ont, som vill draga oss bort från dina budords väg, från din kärlek och från kärleken till vår nästa. Och giv frid i våra dagar, på det att vi, stödda av din barmhärtighet, alltid må vara fria från synd och tryggade mot alla trångsmål. Genom samme din Son, Jesus Kristus, vår Herre. *Första brödsbrytelsen sker här.* Vilken med dig och den Helige Ande lever och regerar i en sann gudom.

Med hög röst säger han:

Från evighet till evighet. Amen.

HERRENS FRID vare alltid med eder.

Så ock med [din ande].

AGNUS DEI. Tre gånger.

*Efter Agnus Dei sänker han den ena tredjedelen i kalcken. Sedan där-
efter [Kristi] lekamen lagts på pater-
nen böjer han sig och säger:*

HERRE JESU KRISTE, du som sade till dina lärjungar: Frid lämnar jag efter mig åt eder, min frid giver jag eder. Se icke till mina synder utan till din heliga kyrkas tro och värdes efter din vilja förlåna henne frid, vakta, hjälpa och styra henne. Du som med Fadern och den Helige Ande lever och regerar i en sann gudom från evighet till evighet. Amen.

KRISTEN och den heliga katolska Kyrkans frid. (*Härvid kysser han [mäss]boken och altaret. Därefter mässtjänaren.*)

Herrens frid vare med eder.

Så ock med [din ande].

Må friden överflöda och utbreda sig i edra hjärtan, i vilken frid I ären kallade i en enda kropp, och haven framför allt kärleken som är fullkomlighetens band. I Guds, Faderns och Sonens och den Helige Andes namn. Amen.

Odmjukande sig inför Gud beder han följande bön:

HERRE JESU KRISTE, den levande Gudens Son, som efter Faderns vilja genom den Helige Ande kommit i denna världen. Du har genom din död givit världen liv och dagen innan du för oss smakade dödens bitterhet instiftat detta frälsningsbringande eucharistiens sakrament, din lekamen och ditt blod under brödets och vinets gestalt, oss till att äta och dricka. Låt, då vi mottaga detta sakrament, våra sjuka samveten, som äro bedrövade och plågade av våra synders myckenhet, finna lisa och vederkvickelse. Till dig kommer jag olycklige och arme syndare med bävande samvete, med

förskräckt hjärta och ängslig själ för mina synders myckenhet. Ty alltid faller jag i synd, alltid överträder jag dina bud, men jag känner min skröplighet och mitt behov av syndernas förlåtelse genom detta frälsningsbringande sakrament såsom din utsägliga kärleks underpant. Jag kommer därför såsom den sjuke kommer till läkaren, såsom det irrande fåret till herden, det skapade till sin skapare, förtröstande icke på mina förtjänster (vilka inga förtjänster äro) utan allenast på dina överflödande löften som utlova förlåtelse åt de fallna. Giv för ditt namns skull, att sedan vi mottagit din lekamen och ditt blod, vår tro ökas genom den beständiga hågkomsten av din, vår Herres Jesu Kristi, död, kärleken upptändes, hoppet stärkes och vi — genom att allt djupare lära förstå orsaken till din dyrbara död — allt mer och mer uppväckas till att tacka dig för din outgrundliga kärlek, till att bortlägga syndens kropp och till att vandra i ett nytt liv. Du som lever och regerar med Gud Fadern och den Helige Ande i en sann gudom från evighet till evighet. Amen.

Då han tager eucharistien, säger han:

O HERRE JESU KRISTE, som för syndares skull tagit mandom och kommit i världen och som för mig lidit dödens bitterhet, var mig syndare nådig.

Efter ätandet säger han:

Delaktigheten i vår Herres Jesu Kristi lekamen bevara min själ och min kropp till evigt liv. Amen.

Då han tager kalken säger han:
Välsignelsens kalk, som vi välsigna, är delaktighet i Kristi blod.

Då han dricker säger han:

O HERRE JESU KRISTE, ditt dyr-

bara blod som du utgjutit till världens frälsning tvär mitt hjärta rent från syndens smitta, stärker min tro och bevarar min själ till evigt liv. Amen.

Då han mottagit blodet säger han:

DIN LEKAMEN, HERRE, som jag mottagit och ditt blod som jag undfått, förblive städse i mitt innersta. Och giv att ingen syndens fläck kvarstannar i mig, som du vederkvickt med ditt sakrament. Amen.

Vid kalkens sköljning:

LÅT OSS, HERRE, i rent hjärta bevara vad vi med munnen hava undfått, och låt det så frälsningsbringande mysteriet lända oss till evig frälsning. Amen.

O HELIGA MÅLTID, där vi mottaga Kristus, där minnet av hans lidande på nytt framdrages, där själen uppfylles av nåd och underpanten gives oss på den kommande härligheten.

Mitt kött är sannskyldig mat.

Och mitt blod är sannskyldig dryck.

Collecta.

O GUD, som i ditt högheliga sakrament har åt oss lämnat minnet av ditt lidande, giv oss att så vörda din lekamens och blods heliga mysterier, att vi beständigt i oss kunna märka din frälsnings frukter. Du som lever.

Därefter följa communio och complenda.

Då mässan är slut böjer sig prästen framför altaret och beder Gud att han måtte välsigna sitt folk:

BEVARA I BESTÄNDIG GODHET, helige Herre Fader, ditt folk, som förlitar sig allenast på din barmhärtighet, led mildeligen deras hjärtan till dig och uppfyll dem med din faderliga välsignelse, så att de bliva fasta i den sanna tron och brin-

nannde i goda gärningar. Genom Je-
sus Kristus, vår Herre.

Vår hjälp [är i Herrens namn.
Hans som har gjort himmel och
jord.

Välsignat vare Herrens namn.

Från nu och till evig tid.

Med himmelsk välsignelse väl-
signe eder Fadern och Sonen och
den Helige Ande. Amen.]

Knut Peters.

Bidrag till 1650-talets psalmhistoria.

I sitt grundläggande och viktiga arbete Svensk psalm och andlig visa har vår främste hymnolog Emil Liedgren uppehållit sig rätt utförligt vid Åbopsalmboken och dess appendix av år 1673. Bland andra psalmböcker och manualer har han utvalt just denna psalmsamling för sin översikt av psalmhistorien före den svenska psalmdiktningens höjdpunkt med Spegel, Svedberg, Arrhenius och flera andra.

Utän tvivel har Åbopsalmboken haft en viss betydelse för vårt land. En undersökning av kyrkornas inventarieförteckningar visar nämligen, att den förmodligen har brukats i gudstjänstlivet på flera ställen, innan uniformitet vanns genom rikspsalmboken 1695. Men därom skall icke talas i detta sammanhang. Emellertid kan man ifrågasätta, om Åbopsalmboken är lämplig såsom utgångspunkt för en översikt av psalmhistorien. Den synes nämligen icke komma med något väsentligt nytt. Många av dess psalmer kunna återföras till ett historiskt tidigare datum. Synbarligen har 1650-talet här haft en större betydelse. Och de följande notiserna vilja utgöra ett bidrag till psalmhistorien under denna tid.

I de svenska privatbiblioteken finner man stundom skatter, som rätt naturligt undgått den tidigare forskningen. Sålunda ägde framlidne komminister Axel Mörner i Stockholms Storkyrka bland sin stora samling av förnämlig andaktslitteratur också ett manuale eller en »handbok», som tidigare icke varit känd. Den unika boken har nyligen införlivats med Kungliga Bibliotekets samlingar, och har titeln: *Thenna Nyia Hand-Book...* Den är tryckt hos Ignatius Meurer i Stockholm år 1654.

Boken har ett rikhaltigt innehåll av »Tiughu Böcker». Sålunda finnes här »Kyrckio- Hws- och Åkermans samt Boohags Allmanack», »Eens Christen Menniskias sidste Testamente», psaltaren med tillägg av ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus' psalmer, Luthers katekes, hustavlan, Avenarius' bönbok, evangelier och epistlar, den harmoniserade passionshistorien, »Jerusalems Förstöring», Hieronymus' profetia m. m. Handboken kan sägas vara den vanliga typen av kombinerad bön- och psalmbok, som förekommer i stort antal under 1600-talet.

Det största intresset tilldrager sig emellertid i detta samman-

hang den 19:de avdelningen i denna bok, med rubriken: Appendix, Hwaruthinnan wijdh Hundradhe Psalmer, Loffsånger, och Andelige Wijsor, som elliest Gudelige, på somblighe Orter brukelige, och uthi andre Psalmböcker intet tilfinnandes äre. Några av dessa psalmer och »visor» skola nu nämnas.

I sin psalmhistoria omnämner Liedgren från Åbopsalmbokens appendix den i folkton hållna psalmen: På tigh, o Herre, käre med akrostiken Petrus Anthre från omkring 1660¹⁾. I 1695 års psalmbok, där psalmen har nr. 312, står den under rubriken: »Om Jordenes Fruchtbarhet». Psalmen kan dock beläggas redan i 1654 års handboks appendix:

På tigh o Herre käre,
Jagh alltjdh förlåter migh
Ledsaga migh i tino Läro
Aff Hiertat bedher iagh tigh

och den vackra slutstrofen:

Ewinnerligh skolom wij blifwa
Hoos Christum wår Frälserman,
Uthi thet tilkommande Lijfwet
Thet unne oss Gudh Fader försann. A.

Parafrazen över den 1:sta psalmen i Psaltaren: Ack, Herre, straffa icke migh, Uthi tin stora Wredhe... har Beckman funnit tidigast år 1663²⁾. Den återfinnes emellertid också i 1654 års handbok. Äktenskapspsalmen: Moses uthi sin förste Book, Gifwer oss tilkänna..., som i bearbetat skick intogs i 1695 års psalmbok under nr. 327 tillhör redan 1654 års appendix. Liedgren säger, att den är känd från år 1663³⁾.

I Åbopsalmboken finns upptagen under rubriken »Någhra Loff-sånger effter Måltjdh»: Herre Gudh, tigh wij nu prijsa, Och tacka all tillijka.. Tidigare har jag kunnat datera tillbaka denna psalm till ett manuale av år 1665⁴⁾. Den tillhör emellertid redan denna 1654 års psalmsamling. En annan måltidspsalm, som finns här och som jag icke sett nämnd av Liedgren och Beckman är: Gudh Fadher i Högden, Lofwe wij medh frögden, Then oss aff sin mildheet klar, Nadelighen spijsat haar... Den har sjungits såsom en tacksägelsepsalm efter måltiden. Den i Åbopsalmboken upptagna morgon- och aftonpsalmen: För thenna Dagh (Natt) så

1) Se Liedgren, Sv. psalm och andlig visa, sid. 236 f. jfr Beckman, Försök till sv. psalmhistoria, sid. 984.

2) Se Beckman, o. a. a. sid. 979, Liedgren, o. a. a. sid. 225.

3) Liedgren, o. a. a. sid. 253 not 1, jfr Beckman, o. a. a. sid. 984, D. Lindquist, Studier, sid. 143 noten.

4) Denna tidskrift, nr. 4, 1940, sid. 116.

nådheligh... har jag tidigare kunnat påvisa i 1661 års Manuale.¹⁾ Psalmen förekommer också i appendixet av år 1654. Här finner man även: Om Menniskiones Fåfängelighet, Skrifwer then wijse Man..., som av Liedgren belägges i Abopsalmboken²⁾, En trösteligh Wijsa medh herligh Melodhie, som omnämnes i Jöns Rahms Clenodium år 1669³⁾, Styrck migh Herre Gudh och giff godt Modh..., änglapsalmen: o, Herre Gudh wij lofwe tigh, Och prijse uthan ände..., Jag wil idher qwäda aff Hiertans grund... — de sistnämnda tre psalmerna upptagna i Abopsalmboken⁴⁾. Tvenne psaltareparafrafer kunna även nämnas, den ena över den 124 psalmen och översatt från Martin Luther: Uthan ey Herren medh oss står...⁵⁾ och den andra över den 8:de psalmen: Herre Gudh, wår käre Herre, Huru skönt titt Nampn är i all Lande...

Dessutom må nämnas, att i 1654 års handbok förekomma flera okända redaktioner av psalmer, t. ex.: Til tigh aff Hiertans grunde... (1695 års psalmbok nr. 100, 1937 års psalmbok nr. 279), I Himmelen, I Himmelen, Ther Gudh sielfwer boor... (1937 års psalmbok nr. 144), Wak up aff Synden tu Christendomb... aftonpsalmen: Then liuse Dagh framgången är... (1937 års psalmbok nr. 438), en parafrafras över den 51 psalmen i Psaltaren med förspråket: Jagh arma bedröfwadhe Barn... m. fl.

Vid en närmare undersökning av 1650-talets psalmboksarbeten finner man, att bakom 1654 års handbok står en ännu äldre källa, nämligen: Then Swenska Ubsala Psalmboken, tryckt hos Ignatius Meurer i Stockholm 1650. Den har tydligen icke hittills uppmärksamrats av den psalmhistoriska forskningen. Appendixet i denna psalmbok har samma rubricering som appendixet i 1654 års handbok. I viss mån kan 1654 års handbok sägas vara en något utökad upplaga av 1650 års Uppsalapsalmbok. I denna sistnämnda bok saknas endast några avdelningar, som annars förekomma i den förstnämnda, nämligen Davids psaltare och »Ens Christen Menniskios sidste Testamente». Även appendixen eller tilläggen av psalmer äro i de bägge böckerna huvudsakligen identiska. De flesta av de ovannämnda psalmerna från 1654 års handbok återgå sålunda på 1650 års Uppsalapsalmbok. Endast två psalmer ha blivit tillagda i 1654 års appendix, nämligen de ovan redan berörda: På tigh, o Herre, käre, Jag alltijdh förlåter migh... och »Then 138 Psalm»: Til tigh aff Hiertans grunde, I min nödh ropar iagh... Man kan nu konstatera vid en jämförelse mellan å ena sidan de bägge appendixen i 1650 års Uppsalapsalmbok och 1654 års handbok, å den andra sidan appendixet i Abopsalmboken av år 1673 en huvudsaklig överensstämmelse i uppställning och

1) Se Lindquist, o. a. a. sid. 144 noten.

2) Se Liedgren, o. a. a. sid. 239.

3) Se Liedgren, o. a. a. sid. 324.

4) Se Liedgren, o. a. a. sid. 236, 239.

5) Se Liedgren, o. a. a. sid. 225, som belägger den ur Abopsalmboken.

innehåll. Appendixet i Åbopsalmboken är måhända något omfattningsrikare än de övriga tilläggen — till en del dock sammanhängande med, att flera psalmer i 1650 och 1654 års samlingar införlivats med den egentliga psalmboken.

Bland 1650-talets psalmbokstryck kan vidare nämnas: *Tree Andeliga Wijsor* — en liten psalmsamling med defekt årtal, som emellertid av bibliografiska experter dateras till tiden omkring 1650. Den första av dessa »Wijsor» är: *Ach, min Siäl haff lustigt Modh...* (1695 års psalmbok nr. 287, 1937 års psalmbok nr. 314), som här förekommer i 19 verser under rubriken: »Om Gudhz outhsäjelige Wälgärningar». Beckman säger i sin psalmhistoria, att psalmens plats sist i Åbopsalmbokens appendix av år 1673 »utwisar såsom wanligt en nyhet och sannolikt psalmens första meddelande i tryck.»¹⁾ Den andra »visan» är: *Eya mitt Hierta rätt innerlig...* (1695 års psalmbok nr. 411, 1937 års psalmbok nr. 598). Liedgren har funnit den i Åbopsalmboken²⁾. Slutligen möter också här psalmen: *Jesus är mitt Lijff och etc...* Psalmens rubrik är nämnd på titelbladet, medan själva texten saknas. Liedgren har korrigerat sin uppgift om denna psalms tillkomst från Palmas *Speculum Hominis* 1674 till Brodinus' *Gudelige Betrachtelser* 1671³⁾. Är den typografiska bestämningen av detta tryck: *Tree Andeliga Wijsor*, riktig, har psalmen: *Jesus är mitt liv och hälsa* (1937 års psalmbok nr. 121) följaktligen tillkommit redan omkring år 1650.

1640- och även 1650-talen betydde för vårt lands kyrkoliv i många hänseenden en kraftutveckling. Detta gällde icke minst andaktslitteraturen. Men även i psalmbokshistorien skulle man kanske finna något liknande. År 1645 tillkom den s. k. nya Uppsala-psalmboken, respektive 1650 och 1654 de ovan beskrivna samlingarna, i vilka Åbopsalmbokens psalmer redan i huvudsak äro tillfinnandes.

David Lindqvist.

Gotländska passionsmålningar och birgittinskt muralmåleri.

De enkla, trohjärtade bildserier från 1400-talets förra hälft, som smycka många gotländska kyrkor, äro inga stora konstverk. Anordningen av bilderna är enkel men verkningsfull som en vävnad; målningarna äro anbragta på långhusets norra mur och framställa Kristi passionshistoria och vissa andra bibliska motiv.

¹⁾ Beckman, o. a. a. sid. 583 ff. jfr Liedgren, sid. 237.

²⁾ Se Liedgren, o. a. a., sid. 273, Beckman, sid. 946 f.

³⁾ Jmfr också Lindqvist, o. a. a. sid. 106.

Omkring fyrtyo sådana sviter äro kända från ön. I en i våras vid Stockholms högskola ventilerad doktorsavhandling, *De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, studier i birgittinskt muralmåleri av Bengt Söderberg*, har denna målningsskatt underkastats en närmare granskning, och dess stilfränder och religiösa innehållsbetydelse analyserats. I det stora hela förete målningarna en tydlig enhetlighet, men två grupper kunna särskiljas. Den ena gruppen, inom vilken bladstaven uppträder som dekorativt element, karaktäriseras av en viss dramatisk skildringskonst med tung, mörk färg. Den andra, som återfinnes i kyrkor på öns södra del, har en mildare färgskala. »Passionsmästaren» har dessa målningars upphovsman kallats på grund av den talrika förekomsten av scener ur Kristi lidande. I de fullständiga sviterna såsom i Hemse, Eke, Lojsta, Linde, Endre, Hamra, Stenkumla, Ganthem och Norrlanda skildras Jesu lidande från Nattvarden till Uppståndelsen, ofta också Himmelsfärden, Pingstundret och ibland »Nådstolen». Ämnena sammanhållas av andra trosartikeln med betonande av återlösningen. De många scenerna ur lidandeshistorien äro en parallell till de korsstationer, som uppsattes vid vissa vägar och vid vilka bönetraditioner utvecklades under passionsmystikens blomstringstid. Författaren påvisar, att målningarnas typ erinrar om vävnader samt om tidiga träsnitt. Några direkta förebilder kunna dock ej uppsparas, och målningens figurstil gör närmast intryck av provinsieellt utbildad tradition.

En tydlig inspirationskälla anser förf. vara Vadstena kloster, och detta både ur innehållets och formens synpunkt. Författaren håller för troligt, att i Vadstena utövats en grafisk konstproduktion. Dess spår äro nästan helt och hållet utplånade, och det faller sig därför svårt att bygga på detta antagande. Men genom hänvisningen till det birgittinska Vadstena kommer författaren in på ett fruktbringande forskningsfält, där tidigare studier givit stora resultat men där ändå mycket ännu återstår att klarlägga. Den gotländska passionsmålarens andliga beroende av Vadstena klostrets tankevärld skulle enligt förf. bestå i ett försjunkande i Kristi passion och i »pietistisk» melankoli. På denna punkt, den teologiska, rör sig författaren tyvärr mest på allmänningarna och når aldrig fram till mera konkret uttryckta teologiska bestämmingar av vad han uppfattat som »birgittinskt». En sådan bestämning skulle f. ö. fordra ingående teologiska forskningar. Det kan icke förnekas, att läsaren känner en viss besvikelse över författarens alltför lediga sätt att komma ifrån svårigheten på denna viktiga punkt. Vad som i Söderbergs analyser betecknats som »birgittinskt» synes vara allmänt europeiska stämningar utan konkreta lokala variationer. Enligt anmälarens mening är den »birgittinska» fromhetstypen närmast identisk med den bernhardinska-franciskanska. Man saknar emellertid här en hänvisning till magister Mattias' *Concordancie super totam bibliam*, som bl. a. innehåller ett sammandrag av passionshistorien. För-

fattaren visar sig icke påfallande besvärad av att den gotländska passionsmålares kunskaper i birgittinsk ikonografi äro mycket bristfälliga. I de gotländska målningarna saknas sålunda just de motiv, som anses karakterisera »birgittinsk» konst, och detta synes icke ägnat att överbetona det inflytande birgittinerklostret kan ha haft på monumentalmåleriet i Norden.

Från Vadstena leder författaren läsaren över till muralmåleriet i Götaland. Här får man strax fastare mark under fötterna. Utgångspunkten är väggmålningarna i refektoriet i Vadstena kloster. Upphovsmannen kallas Refektoriemästaren, och hans verk tillhör 1400-talets början. I figurteckningen tycker sig författaren kunna spåra likheter med de yngre passionsmålningarna på Gotland. Ornamentiken är mera originell. Fastän klostrets dagbok och andra urkunder nämner vid namn flera målare, anknutna till klostret, finnes ingen som till tiden passar in på Refektoriemästaren. Ett Mariaskåp från N. Fågelås kyrka i Västergötland har tidigare förts samman med mästarens oeuvre. Härtill kan Söderberg lägga några figurer på kyrkliga textilier. De senare liksom målningarna i Södra Asarp i Västergötland ha, förefaller det, ett mera allmänt stilsammanhang med refektoriemålningarna. Bakom Refektoriemästaren ligger hela det tidigare gotiska måleriet, representerat i det gamla Linköpingsstiftet av det praktfulla taket i Dädesjö samt väggmålningarna i de båda stavkyrkorna i Edshult och Björsäter. Den sengotiska Refektoriemästaren är starkt beroende av dessa 1300-tals målningar. Samma konservatism återfinnes i den stora målarskola, som utgår från honom och som varit verksam både i stiftet och utanför detsamma. Huvudmästaren i denna målarskola kallas Risingemästaren efter den stora målningssviten i Risinge gamla kyrka. Den hör till de märkligaste kyrkmålningarna i mellersta Sverige. Valven äro helt fyllda av ornament och figurscener, fördelade så, att de senare äro inkomponerade i rundlar (som Dädesjötakets). Ornamenten utfylla hela mellanrummen mellan rundlarna. Huvudfigurer i bildframställningen är Marias himmelsfärd samt Rex Gloriae. Dessutom återges stora sviter av bibliska scener och helgonbilder. Målningarna ha en utomordentlig dekorativ verkan inte minst i färg genom sin förenklade färgskala i svart och ljusgrönt.

Utom i Risinge anser författaren att huvudmästaren utfört kormålningarna i Ö. Eneby. En elev till honom har sedan målat i Örborga, koret i Kaga samt i Torpa. En annan elev har varit verksam i Ö. Eneby (långhus och sakristia), Veta, Strängnäs domkyrka m. fl. En annan grupp återfinnes i södra Sverige och till denna hör framför allt Ysane i Blekinge, vars målningar nyligen blottats. De voro försedda med årtal 1459 och signatur: Nils Håkansson. Nära dessa stå en hel grupp målningar i östra Skåne som hänförs till en anonym konstnär kallad Vittskövlemästaren. Målningarna i Vittskövle, Gladsax, Gärds Köpinge och Långaröd höra

till dennes produktion. Söderberg anser Vittskövlemästaren vara elev av Nils Håkansson, som också anses ha målat i Strö, Döne och Skalunda. Målningarna i sistnämnda kyrka avslöja sig genom en omständig signering som verk av Nils Håkansson från Vadstena. Den långa inskriften säger: »Anno domini mcdlxvi hoc opus completum quit per manus Nicolai Haqueni pictoris de vastenic».

Denna målarkrets är onekligen betydande. Men Söderberg försöker utvidga den. Han har lyckats uppsåra »birgittinska» drag även norrut i det uppländska kyrkmåleriet, särskilt i Johannes Rosenrodhs målningar i Tensta kyrka med scener ur Birgittas legend. Som tidigare skildrare av dessa dekorationer påvisat, är stilen i Rosenrodhs verk för allmänt europeisk för att avslöja några specifikt östgötska drag. Tydligare anser förf. det birgittinska vara tolkat i målningarna i Erentuna och Färentuna, vilket förefaller rimligt.

En annan avläggare till Risingemästaren, som påpekats redan av Andreas Lindblom, hette Amund. Han signerade sina målningar i södra Råda kyrka i Värmland år 1494. Hos honom finna vi den sista fasen av Risingeskolans konst. Han framträder som en bondsk målare, grov, men säker i det dekorativa. Som Söderberg framhåller, är steget icke långt från hans enkla väggdekorationer till böndernas julbonader från en senare tid. Andra kyrkmålningar av honom är enligt förf. Appuna, Kaga kyrkas långhus, Fivelstad och Ask i Östergötland, Gökhem, Dala och Götene i Västergötland, Kumlaby, Gränna och Säby i Småland. Av dessa vill anmälnaren helst undantaga Appunamålningarna och föra dem till en särskild grupp, till vilken bör läggas Loftamålningarna, kända liksom Appunadekorationerna blott genom avbildningar. Författarens kunskap om målningarna i Lofta kyrka inskränker sig till rätt schematiskt utförda akvareller i Kungl. biblioteket. I Linköpings stiftsbibliotek finnes emellertid en illustrerad beskrivning av lektor J. H. Wallman. Tack vare denna veta vi, att Loftamålningarna märkligt nog omfattat den största svit av biblia-pauperum-scener, som finnes söder om Uppland. Släktskapen med Risingemålaren och hans lärjungar är märkbar men icke stor. Däremot finnes i V. Ny kyrka målningar av samme konstnär som dekorerat i Säby kyrka eller åtminstone av en honom närstående. V. Ny-målningarna, som förf. icke känt, låta oss ana tillvaron av Risingemästarens och Amunds efterföljare ett stycke fram på 1500-talet. Slutligen kan nämnas, att i Flistads nyss restaurerade kyrka nyligen framtagits målningar i korapsiden av mästare Amund eller en honom närstående mästare.

Även i danskt kyrkmåleri har förf. lyckats uppsåra »birgittinska» inslag. Såvitt anmälnaren kan bedöma har förf. här utan att närmare redovisa för källorna, fått uppslaget till de danska studierna genom fil. lic. Berit Wallenbergs intressanta inlägg efter författarens föredrag på konsthistoriska kongressen i Stockholm

1933 (tryckt i Actes du Congrès s. 143 f.). Här kommer kanske kritiken att revidera åtskilligt, men hypoteserna sakna icke intresse och stilöverensstämmelserna äro i vissa fall möjliga att konstatera. Likheter mellan Vraa på Jylland och Risinge äro möjligen icke alldeles tillfälliga liksom mellan Ondløse på Sjælland och N. Åkarp i Skåne samt Vadstena och Fogdö. Tack vare de danska monumenten har förf. trott sig kunna sammanföra Fogdömålningarna samt dekorationen i Freskokapellet i Strängnäs (påpekat redan av Berit Wallenberg 1933) med Vadstenaskolans alster. Ett nytt verk i detta märkliga skolsammanhang utgöres av den nyupptäckta Krucifixbilden i Flistads kyrka.

Redan av det kortfattade referatet av boken framgår hur rikt och omfattande avhandlingens material är och huru det på ett betydelsefullt sätt omspanner ett intressant avsnitt av gotisk konst i Sverige, som mera sällan blir föremål för mera ingående konsthistorisk behandling. En skärpning i den stilistiska analysen hade kunnat medföra större säkerhet i slutresultatet, och en mera uttömmande redovisning av utnyttjade källor skulle ha ingivit läsaren mera förtroende för det vetenskapliga arbetet. Söderberg har dock genom sitt arbete riktat vårt vetande om gotiskt muralmålari, och hans avhandling kommer säkert att bli en givande källa för alla som önska orientering i ett rikt och fängslande ämne.

Bengt Cnattingius.

**Vid Laurentius Petri Sällskapets första årsmöte.
11 aug. 1942.**

Som ordförande i Laurentius Petri Sällskapets för året fungerande arbetsutskott hälsar jag de närvarande välkomna till sällskapets första årsmöte. Såsom pastor Loci bringar jag också alla

en välkomsthälsning till Söderköping och uttalar den hjärtliga förhoppning att sällskapet och dess medlemmar alltid skola känna sig hemma i vår gamla stad.

Det synes mig vara tillbörligt att vid detta första möte mellan sällskapets medlemmar bringa i erinran den uppgift, kring vilken sällskapet samlats. I det upprop om sällskapets bildande, som utsändes förra hösten angavs sällskapets uppgift vara att på vår svenska reformationstids grundval återuppbygga en evangelisk tidegärds tradition till stärkande av den enskildes och hemmets andaktsliv och till församlingens uppbyggande.

Därmed ställdes LPS in i ett sedan tjugo år pågående restaureringsarbete i vår kyrka. Under denna tid har intresset för tidebönerna vuxit och nya dörrar öppnats för deras användande. Från början var tidegården ett led i den ännu pågående kyrkomusikaliska renässansen. Den utgjorde en fortsättning av Noréns och Moréns strävanden att skapa nya musikgudstjänster av mera liturgisk karaktär. Tidegården övades vid denna tid av en relativt liten grupp sångare, intresserade för den gregorianska sången.

Dessa snäva gränser sprängdes när den av församlingen lästa tidebönen blev en oväntat snabbt godtagen form för andaktsövning. Därmed bereddes en väg för tidebönen till dem, som ej kunna sjunga eller som stå avvisande till den gregorianska sången.

Redan nu vågar man påstå att tidebönen blivit en av många älskad form av enskild andakt. Läst tidegård har visat sig kunna ge en god och fast form åt husandakten till omväxling med evangeliebokens anvisningar. I en för skolan anpassad form har den vunnit ingång både i folkskolan och i andra skolformer och där anammats som en hjälp att göra skolans andaktsliv rikare. Även i konfirmandundervisning har den visat sig brukbar. Vid möten och sammankomster inom kristna sammanslutningar har den understundom kommit till användning, i all synnerhet vid kurser av mera uppbygglig karaktär. Men främst har den vunnit ingång i församlingslivet där man velat uppbygga ett regelbundet gudstjänstliv vid sidan om högmässan.

Inför denna glädjande utveckling låg den tanken nära till hands att man skulle söka skapa ett organ, där de kunde sammanföras, som på skilda verksamhetsområden brukade tidegården. Därigenom skulle möjlighet erbjudas att skapa en kontakt, erfarenheter kunde bytas, nya impulser ges, möjligheter till ny inlevelse i tidegårdens väsen erbjudas och botemedel sökas för risken och faran som förvisso alltjämt lurar, här liksom på varje form av andlig övning.

Att marken var beredd för en sådan sammanslutning vid sidan av alla redan befintliga visade sig snart. Ett glädjande stort medlemsantal kunde inregistreras omedelbart och vid första arbetsårets slut räknar sällskapet 100-talet medlemmar. Och så står nu sällskapet samlat med en uppgift sig förelagd inom svenskt kyrkoliv, där en nydaning försiggår, organiskt framvuxen ur historiskt

givna förutsättningar, vilka skapats genom samverkande faktorer inom församlinglivet, i den samtida teologien och i nutida liturgiska och kyrkomusikaliska strävanden.

Vid denna början må det vara tillåtet att ge uttryck åt den önskan, att sällskapet får bli en samlingspunkt för alla, som med vitt skilda utgångspunkter och med vitt divergerande teologisk syn på många liturgiska spørsmål, dock äga intresse för den församlingsmässiga bön, som bär tidegårdens namn. Det synes mig angeläget vara att understryka att sällskapet icke förutsätter medlemmarnas anslutning till den ena eller den andra teologiska skolan eller den ena eller andra kyrkliga fromhetsriktningen. Liksom tidegården hitintills visat sig kunna tjäna mycket olika kyrkliga fraktioner, så bör sällskapet ge lika berättigat utrymme åt alla och åt alla ge samma hjärtliga välkomsthälsning.

Genom en sådan vidhjärtad hållning kan förvisso sällskapet bäst fullgöra sin samlande uppgift och på verksamt sätt komplettera de sammanslutningar som redan finnas och som öva tidebön. Det föreligger ingen anledning för LPS att framträda som deras konkurrent. Dess egen uppgift är klar och avgränsad, och tillräckligt omfattande för att motivera dess tillblivelse. Det är arbetsutskottet en anledning till glädje att konstatera att vilja till samarbete och samförstånd redan mött utskottet under sällskapets första verksamhetsår.

Vid sällskapets grundande förra hösten uppgjordes ett utkast till arbetsprogram, vilket närmast skulle visa den riktning och de vägar efter vilka sällskapet skulle arbeta i mån av att ekonomiska medel och personliga krafter kunde ställas till förfogande. Av det uppgjorda programmet har en del ej kunnat förverkligas, av olika skäl, medan andra delar befunnits lyckosamma.

Fremst på arbetsplanen stodo kyrkodagar för tidebön. Sådana ha anordnats inom Linköpings och Växjö stift och i Stockholm. Detta synes vara en användbar och för tidsläget väl avpassad arbetsform, som meddelat dels kunskap om tidebönen och dels givit tillfälle till övning och därmed inlevelse i den. Sådana kyrkodagar ha redan upptagits utanför sällskapet. I nästa månad anordnas tidebönsdagar i Fröslunda, ärkestiftet, efter enskilt initiativ. Särskilt tidebönsdagarna i Stockholms storkyrka i våras som ordnades under samverkan mellan Ungdomsförbundet och KHG synas ha träffat en för huvudstaden lycklig form. —

Ledaredagarna i Söderköping, som uppskötos till veckan efter påsk, sammanförde en grupp särskilt intresserade lekmän och präster till överläggningar och övningar.

Den planlagda koralveckan i Båstad, som skulle ha återupptagit en avbruten tradition, måste genom sjukdomsfall inhiberas. En fullgod ersättning härför erbjöd dock den koralvecka i Växjö, som möjliggjordes genom ett högt skattat samarbete med stiftskretsen av KSV därstädes. Det vill synas som om särskilda förut-

sättningar föreligga för att i Växjö skapa ett liturgiskt och kyrkomusikaliskt centrum.

Koralveckor av denna art, ägnade såväl den gregorianska som den lutherska koralen, torde höra till sällskapets angelägnaste framtidsuppgifter. Törhända kunde det samarbete, som inleddes i Växjö, få betraktas som upptakt till fortsatt samförstånd med KSV för anordnande av sådana veckor. Även med stiftens organistsammanslutningar och med de kyrkliga ungdomsorganisationerna bör samarbete här eftersträvas.

Det tilltänkta sommartinget för gymnasister har på grund av öväntade svåra omständigheter icke kunnat ordnas i Torpa.

Framför allt beklagar arbetsutskottet att den tänkta utbildningskursen ej kunnat realiseras. Törhända sällskapet under stundande arbetsår i första hand borde inrikta sin uppmärksamhet och sina ansträngningar på att få denna kurs till stånd. Den avsåg att bibringa präster och teologer, organister och organistelever och lärare en djupgående och allsidig instruktion i den lästa och sjungna tidebönen och i dess rätta utförande.

Slutligen gläder sig arbetsutskottet att studiekonventet kring detta årsmöte rönt en liknande anslutning som fjolårets, men beklagar att tidpunkten kom att väljas på sådant sätt att landsortens lärare icke kunnat deltaga.

Det är arbetsutskottet angeläget att understryka det förhållandet att det varit möjligt för sällskapet att genomföra det ovan beskrivna arbetet endast tack vare en utomordentlig offervillighet från de medverkandes sida. Som framgår av revisionsberättelsen ha omkostnaderna för mötena och kurserna varit ytterst blygsamma. Detta har varit möjligt därigenom att de medverkande föreläsarna och kyrkomusikerna ej blott avstått från varje honorar utan också själva bekostat sina egna omkostnader för deltagande i mötena. Det är för arbetsutskottet en starkt känd plikt att meddela detta och att härför framföra sitt tack.

Om Sällskapets litterära verksamhet under året är att säga att faksimileupplagan av Hög och Bjuråkershandskrifterna utsänts till samtliga medlemmar och att den av K. Peters författade skriften Tidegården utgivits på Gleerups förlag. Den utgör det första häftet i den planerade populära serien.

För det kommande arbetsåret föreslår utskottet att möjligheterna undersökas att utge ett musikaliskt komplement till Svenskt Antifonale, omfattande all ännu icke utgiven musik till den Svenska tidegården. Härigenom skulle denna föreligga i viss mån i avslutat skick.

Beträffande Sällskapets organisation föreslår arbetsutskottet att denna tills vidare ordnas på sådant sätt, att årsmötet för det stundande arbetsåret beslutar utse en styrelse, som tillika får fungera som arbetsutskott, bestående av fem personer med tre suppleanter, vilka inom sig utse ordförande och vice ordförande samt kassaförvaltare, samt inom eller utom sig en sekreterare. Det åligger

arbetsutskottet att ordna sällskapets arbete under året efter de riktlinjer, som årsmötet uppdragit samt att till nästa årsmöte, som hålles senast under augusti månad följande år framlägga årsredogörelse och revisionsberättelse.

Vid sitt arbete äger styrelsen att med sig adjungera lämpliga personer för särskilda uppdrag vid anordnande av den praktiska kursverksamheten och vid planläggandet och utförandet av den litterära verksamheten.

Sällskapet framträder under Laurentius Petris namn. Det kan synas anspråksfullt att bruka denna den svenska reformationens ädla ledaregestalt som skylt utåt. Namnet har valts ej blott med hänsyn till den förste evangeliske ärkebiskopens stora intresse för tidedgårdens restauration, utan också som en programförklaring, som avser en målmedveten förankring i evangelisk kristendom sådan den företrädes av denne den svenska reformationens mest vittfamnande gestalt. I så måtto må namnet få innebära en uppfordrande förpliktelse till arbete på ett friskt, levande och på biblisk grund uppbyggt andaktsliv inom Sveriges kyrka.

A. Adell.

Årsmötet.

I Söderköping höll den 10—12 augusti Laurentius Petri Sällskapet sitt första årsmöte. I samband med årsmötet samlades ett talrikt besökt studiekonvent kring frågor, som röra kyrkans gudstjänstliv och kyrkomusiken.

Studiekonventet öppnades på kvällen den 10 aug. med vesper i Söderköpings kyrka, varvid pastor Löci, kyrkoherde A. Adell, predikade.

Tisdagen den 11 aug. inleddes med laudes i kyrkans kor. Därefter firades högmässa med kyrkoadjunkt L. Lindhagen, Danderyd, som predikant och kyrkoherde K. Peters, Söndrum, och pastor K. E. Sperens, Drothem, som liturger. På eftermiddagen höll H. H. Biskopen, Dr. Yngve Brilioth, Växjö, ett synnerligen uppmärksammat föredrag om »Predikan och liturgi». Tal. framhöll, att man i religionshistorien saknar exempel på det fria talet som kultiskt moment utom i judendomen och kristendomen. Det torde vara svårt att fastställa, om det

existerar något direkt förbindelseled mellan den synagogala predikan och den urkristna förkunnelsen. En förbindelselinje torde emellertid kunna spåras från den gammaltestamentliga profetian över till den kristna homilian. Tre moment särskiljas i den sistnämnda: den är exegetisk, profetisk och liturgisk. I den äldsta kyrkan befästes och utbygges kultpredikans ställning fram till 400-talet, då en tillbakagång begynner i Västerlandet utom i den frankiska rikskyrkan. Under medeltiden fortlevde kultpredikan i homilians gestalt och i anknytning till tidedgudstjänsterna, men den medeltida predikans egentliga forum låg utanför mässans ram; de kringvandrande tiggarmunkarna voro medeltidens flitigaste predikanter. Reformationen innebär ett återupplivande av predikan inom mässan, vilket markerar en återgång till den klassiska kyrkans typ och utgör ett äkta »kattolskt» drag i reformationen. Den lutherska predikan knöts till perikoper-

na, varigenom kyrkoårets rytm starkt markerades, och fick en fast liturgisk ram. Inom de reformerta kyrkogrupporna är utvecklingen i stor utsträckning den motsatta, i det kyrkoårsprincipen uppgives och predikan mister det organiska sambandet med liturgien. Intressant är den anglikanska utvecklingen, där predikan till en början hör samman med mässan men snart glider över till bigudstjänsterna (morgning och evening prayer). Därigenom knytes predikan icke till mässans texter och tappar i stor utsträckning sambandet med liturgien, vilket åt den anglikanska förkunnelsen förlänar en viss brist på enhetlighet och fasthet i jämförelse med den lutherska. — I Sverige har predikans utformning rönt en tydlig inverkan av liturgien, i synnerhet genom bundenheten vid mässans texter. Denna bundenhet torde ha befordrat den tematiska predikans dominerande ställning. Den klassiska svenska predikoformen, sådan vi möta den fixerad redan i Olaus Petris »En liten postilla» (med exordium och Fader Vår) torde vara att anse som ett medeltida arv. Den tematiska predikotypen torde, i jämförelse med andra kyrkosamfund, vara klarast utformad inom den lutherska kyrkan. — Predikan får icke bli enbart liturgi. Den måste städse bevara sin karaktär av talad förkunnelse. Man kunde säga, att predikans uppgift är att spränga den liturgiska ramen och likväl förbli en del av liturgien. I predikan löpa alltfört de tre urkyrkliga linjerna organiskt samman: den exegetiska, den profetiska och den liturgiska.

Studiekonventet sammanträdde därefter för att behandla ämnet »Prästens och lekfolkets liturgiska fost-

ran», vilket ämne inleddes av stiftsadjunkt P. Edwall, Växjö. Inledaren konstaterade, att den nuvarande prästutbildningen i mycket ringa grad tillgodoser den liturgiska fostran men fann samtidigt, att den nu föreslagna reformen av prästutbildningen borde ge vidgade möjligheter härtill. Att kyrkomusikerna, kanske gemensamt med de blivande prästerna, erhålla någon form av praktisk kyrklig utbildning, är ett önskemål. För församlingens liturgiska fostran är det av vikt, att präst och kantor genom att visa, instruera och öva söka att föra församlingen steg för steg in i det kyrkliga gudstjänstlivet och de liturgiska andaktsformerna.

Vid Laurentius Petri Sällskapets årsmöte på kvällen den 11 aug. valdes till Sällskapets styrelse kyrkoh. A. Adell, Söderköping (ordf.), kyrkoh. K. Peters, Söndrum (v. ordf. och kassaförvaltare), stiftsadj. P. Edwall, Växjö (sekr.), kantor K. G. Gustafsson, Gökhem, och domkyrkoorganist G. Arnér, Växjö. Suppleanter blevo: kyrkoadj. E. Palmer, Stockholm, kyrkoadj. L. Lindhagen, Danderyd, och kantor Inga Johnsson, Väröbacka.

Studiekonventets sista dag, den 12 aug., inleddes med laudes och därefter högmässa, varvid kyrkoh. O. Andersson, V. Harg, predikade och kyrkoh. A. Adell, komm. O. Agrell och stiftsadj. P. Edwall tjänstgjorde som liturger. Dagen i övrigt upptog ett utomordentligt klart och överskådligt föredrag av kyrkoh. K. Peters om kyrkomusikens historia, betitlat »Den 2000-åriga sången». En stilla vesper i kyrkans kor blev avslutningen på 1942 års studiekonvent i Söderköping och tillika inledningen till Laurentius Petri Sällskapets nya arbetsår.

P. Edwall.

Sextonhundratalets stormansgravar.

Sextonhundratalet var en yverborehetens tid. Renässans- och humanistidologier hade kommit individen att framstå i starkt personlig prägling. Med de lyckosamma krigen följde rikedom på många håll och hos den nya krigaradeln ett begär att hävda sig i en omgivning, som om möjligt skulle få europeiska former. Ett typiskt uttryck fick denna strävan att synas i de dyrbara minnesmärken, som skulle hugfästa den döde hjälten. Hans minne skulle leva i förklarad gestalt och bevaras i antika former. T. o. m. begravningsstederna blevo nya, pompösa och invecklade. Det är ingen tillfällighet att europeiska kulturfolk i seg konservatism bevarar många begravningsstedvävningar från 1600-talet såsom kistans form, svart som dräktfärg, blommor samt begravningskransarnas form m. m.

De storståtliga gravarnas tid begynner redan på 1500-talet i Sverige. Till att börja med voro de förbehållna kungliga personer. Men med den yngre vasatiden (efter 1620-talet) bli praktgravarna även adelns, särskilt krigarnas egendom. Förebilderna komma från Nederländerna och indirekt från Italien. Som exempel kan nämnas det ståtliga gravmonumentet över Erik Soop och hans maka Anna Posse i Skara domkyrka. Trots den ofördelaktiga placeringen i kyrkan kan ingen undgå att se att en mästare måste vara upphovsman. Det är också ingen mindre än nederländaren Pieter de Keyser som är konstnären. Andra verk från denna äldre epok äro Banér-graven i Danderyd av Aris från Haarlem, Magnus Brahes gravmonument i Västerås domkyrka av Jost Henne i Stockholm, baldakingraven av fransk-holländsk typ över Johan De la Gardie och hans gemål i Veckholms kyrka. Alla dessa verk spegla tydligt en nederländsk linje, som kan följas under hela 1500-talet i Sverige.

Med drottning Kristina börjar en ny tid med något större kvalitet. Som tidigare äro de bästa verken alster av importerade konstnärer, bland vilka märkas Jean Faydherbe, en fransman, som vistades här åtskilliga år och bl. a. hann med ett vackert gravmonument över Johan De la Gardie och Katarina Oxenstierna i Veckholms kyrka. Det är en hallgrav av fransk 1500-tals typ. Hörnen prydas av fyra dygder. En annan invandrare var Georg Baselaque, som var i Magnus De la Gardies tjänst och tillika med en mängd större och mindre förmågor arbetade på Läckö slott. Av honom ha vi kvar en predikstol i Varnhem, statyer i Läckö slottskapell samt altaruppsatser i Long, Frändsfors och Gillstad. Han intager inte minst i provinskonstens historia ett framträdande rum såsom ledare för den s. k. Läcköskolan, vars verksamhet sträcker sig genom ett par, tre generationer och vars historia är berättelsen om hur hovkonst blir bondkonst.

Efter dessa konstnärer blir en mera enhetlig skulpturstil härskande med *Nicolaes Millich*. Inom sitt område intar han samma plats som Tessin d. ä. i arkitekturen och Ehrenstrahl i måleriet.

Den svenska konsten har aldrig varken förr eller senare haft så strängt enhetlig, konstnärlig ledning.

Om Millich har man tidigare inte saknat upplysningar, och åtskilliga verk ha med större eller mindre säkerhet hänvisats honom. Först genom en i våras i Uppsala ventilerad doktorsavhandling av landsantikvarien *Bertil Waldén* i Örebro har man fått denne betydelsefulle barockbildhuggares liv och verksamhet fullt klarlagda. Dessutom har författaren inplacerat en hel rad skulptörer både före och efter Millich i sitt rätta sammanhang, och skänkt oss en bred och ytterst väldokumenterad framställning av den karolinska barockens bildhuggarkonst.

Nicolaes Millich härstammade från Antwerpen och var född omkr. 1630. Han inkallades 1669 av drottning Hedvig Eleonora och hans huvudverk blev de stora marmorskulpturerna i Drottningholms trapphus. En mycket stor del av hans tid ägnades åt gravmonument. Hans repertoar var stor, och i de till halvt dussin uppgående gravarna har han begagnat olika former. Sällan äro de hans egna uppfinningar — det vore för mycket begärt. Men de äro skickligt utförda, och i några fall äro de förstlingar i sitt slag i Sverige. Följande gravmonument av hans hand äro kända: riksrådet Erik Flemings i Sorunda kyrka, amiral Klas Bielkenstiernas i Österhaninge kyrka, riksrådet Simon Grundel Helmfelts epitafium i Stockholms Storkyrka, riksrådet Knut Kurcks i Näshulta kyrka (urspr. för St. Mellösa), Brita Katarina Leijonbergs i Strängnäs domkyrka.

Det förstnämnda av dessa gravmonument är ett väggepitafium i kolosalformat med den avlidnas porträttbyst, flankerat av hustruporträtten, som föreställa Maria Eleonora Soop och Kristina Cruus. Nederst stå två figurer, Fides och Justitia i väldig storlek. Denna typ av epitafium var tidigare okänt i vårt land. Även om det förråder osjälvständighet i många detaljer äger det en mycket ståtlig helhetsverkan. Bondeepitafiet har liksom det förra ett starkt nederländskt tycke. På en sarkofagformad sockel har riksskattmästarens byst placerats och under honom sitta sörjande putti. Nederst är en inskriftstavla placerad. Det märkligaste arbetet är Bielkenstierna-graven i Österhaninge. Amiralen hade varit segerrik till sjöss och hans gravmonument skulle anspela på detta. Millich gjorde en marin »praalgraf» av rent holländsk typ, som kom att i prakt överglänsa vasarnas kungagravar. Kompositionen är tämligen invecklad. I mitten ses Saturnus, som skiljer de båda avbildade makarna åt. Förgäves sträcker maken ut handen och förgäves kämpar en putti vid hennes sida. Över den gripande bildframställningen följer ett myller av krigiska emblem samt ryktets genier. Bakgrunden utgöres av en stor fana. Man tycker sig höra »stormens dån och vågornas brus, smattret i segel och vimplar, kanondunder och trumpetstötar. De akustiska associationerna ligga nära till hands: det är något av mässingsinstrument, som exekvera en militärmarsch, över denna bravur-

mässiga komposition med dess crescendo av snett uppåtriktade pikar och laddstakar och den svävande puttigruppens virvlande rytm» (Waldén). En tablå utspelades också med Helmfeltska epitafiet i Storkyrkan. Det består av två delar — bakgrunden, som utgöres av en pelare, har tvingat till höjdformat. Placeringen är f. ö. föga lyckad. På den sarkofagformade sockeln är inskriftstavlan anbragt. Ovanpå vilar krigiska emblem tillika med en skelletterad figur (döden?), som håller en fana med ett textat äreminne över den döde. »Övervåningen» av epitafiet är mera klar och harmonisk. Ryktets gudinna utdelar segerkransen, som motages av en knubbig putti. Kurck-monumentet, som ursprungligen var avsett för St. Mellösa kyrka men flyttades ett 20-tal år efter uppsättandet till Näshulta kyrka. I sitt nuvarande skick är det långt ifrån komplett. I ursprungligt skick skulle det se ut på följande sätt. På sockeln med inskriftstavla sitter herrskapet Kurck. De ofrånkomliga puttis ha också slagit sig ned här. De äro väl närmast att uppfatta som dödsgenier. Över det hela följer ett jättelikt draperi, som överst samlas i en krona. Bakom draperiet skola anvapnen fästas; de saknas nu. Gravmonumentet skulle i rekonstruerat skick säkerligen ge ett festligt och pompöst intryck.

Leijonbergsgraven i Strängnäs domkyrka är utformat som ett »castrum doloris» av ett slag, som vi inte ha så mycket av i Sverige. Gravkammaren är tänkt som en byggnad uppbärande en lanternin med målade blindfönster och krönt av ett svängt tak. Överst står en gravurna. Puttis saknas naturligtvis inte: en står vid urnan och en annan sitter gråtande på motsatta sidan. Sammansättningen av den klumpiga byggnadsimitationen och den eleganta figurskulpturgruppen kring urnan är icke särskilt lyckad.

Motiven för de här skildrade gravarna av Millich äro med stor skicklighet varierade. De kasta också ett intressant ljus över dödsupfattningen hos 1600-talets kulturpersonligheter. De flesta kristna symboler ha utmönstrats. Som ett länge sedan bleknat minne av kristendom stå de båda dygderna flankerande Erik Flemmings väggrav. Den ymniga förekomsten av antika gossebarn, putti, är påfallande. Den attityd de vanliga intaga, gör beteckningen sörggenier trolig. I Bielkenstiernamonumentet uppträder en representant från antikens gudavärld i full aktion, nämligen Saturnus. På Helmfelts epitafium förekommer en »dödsman». Att detta är tidens populära gravform i olika variationer kan man bäst se av barockens påvegravar i Peterskyrkan i Rom, vilka icke innehålla minsta antydning om att det rör sig om kristna gravar.

Vid sidan av Millich arbetade många andra bildhuggare, allesammans flitigt verksamma i kyrkans tjänst. *Peter Schultz*, av tysk extraction men född i Stockholm, var en av dem. Hans konst är mera hantverksbunden, och han fortsätter linjen från den tysk-nederländska senrenässansen. Talrika mindre epitafier har han efterlämnat. Bland större gravmonument märkas fältmarskalken Ake Thotts grav i Abo domkyrka och biskop Jöns Elai Therserus

i Linköpings domkyrka. Den förstnämnda är arkitektoniskt utformad som en äreport under vilken fältmarskalken och hans maka stå i helfigur. Gaveln krönes av en Kristusbild.

Den förste svensk i denna bildhuggarkrets hette *Hans Jerling*. Även han var avgjort hantverksmässig och i stilen rätt ålderdomlig. Altaruppsatsen i V. Vingåker är typisk för hans konst (tavlan är målad av Ehrenstrahleleven Caspar Kenckel) likaså altaruppsatsen i Bromma kyrka. Bland andra verk må nämnas dopfuntsängel i Jakobs kyrka, och änglafigurer på orgelfasaden i Veckholms kyrka och epitafiet över Petrus Roshem. Det senare är som Waldén visat direkt gjort efter ett franskt kopparstick. Hans son *Zacharias Jerling* fortsatte faderns stil under Nicodemus Tessin d. y:s tid. Ett vackert epitafium, brukspatron Gerhard Störnings i Nyköpings Nicolaikyrka, bör ihågkommas.

Med Jerlings slutar denna stil, som fått en förträfflig tolkare av Bertil Waldén. Hans bok om Nicolaes Millich är inte bara en framstående konstnärsmonografi, den innehåller också viktiga bidrag till den kyrkliga konstens historia under 1600-talets senare hälft.

Bengt Cnattingius.

Recensioner.

Vesperale for den norske kirke ved O. M. Sandvik. Harmonisering av Per Steenberg. Oslo 1941. A/S Norsk Notestik & Forlag. 46 sid. 8:0.

Detta häfte utgöres av sju vespergudstjänster med ett förord av förf. och dessutom ett tillägg. Det är här icke fråga om ett fullständigt för kyrkoårets samtliga högtider avpassat verk i likhet med våra svenska vesperupplagor. Det är blott en början, som väntar på fortsättning. Man må dock ej tänka sig, att norska kyrkan skulle sakna vesperavfattningar för kyrkoårets högtider. Sådana ha länge funnits, utgivna av Fasmer Dahl, den även i vårt land kände, numera avlidne banbrytaren för den norska kyrkosångs rörelsen. Men här liksom

i vårt land tenderar utvecklingen mot en strängare stil och mer i enlighet med historisk tradition. Den norska kyrkan har mycket värdefullt att hämta ur det förgångna. Vespertraditionen blev där bruten på 1600-talet alldeles som hos oss. Av kyrkoordniantian av år 1607 ser man, att denna gudstjänst hade fasta former. Först med 1920 års handbok blev vesper återinförd, och de anvisningar, som där angivas, bilda grundvalen för olika musikaliska typer, som sedan under de följande åren blivit försökta.

Dessa sju vespergudstjänster äro alltigenom uppbyggda i överensstämmelse med den vesper, som blev utarbetad till det norska reformationsjubileet år 1937 av en av myndigheterna tillsatt kommitté, där förf.

liksom organist Steenberg ingingo som medlemmar. Efter en kortare (prel. och ingångspsalm) eller längre *introtus* (det nyssnämnda utökat med växelsång och även Kyrie eleison, se reformationsvespern!) följer en avdelning »*Skriftläsning och psalmer*», där *skriftläsning*, *församlingssång* och *psalmodi*, föregången och efterföljd av antifon samt avslutad med Gloria Patri, omväxla med varandra. Så följer *predikan* med *församlingssång* och stundom Magnificat för tvenne växelkörare i flerstämmig sats till en av psalmttonerna av J. S. Bach. Därefter *Fader vår*, (vartill musik förekommer i tillägget och sjunget av prästen ensam), *välsignelsen* och *slutpsalm*, som stundom efterföljes av en blandad kör.

Vad som är särskilt intressant är benämningen *Olsok-Vesper* på en av de sju vesprarna. Detta kräver för oss svenskar en närmare förklaring. Olsok betyder Olavsvaka, vigilia. Detta blev namnet på den vesper, som inledde Olavshögtidigheterna den 28 juli — 3 augusti 1930, och sedermera namnet på hela minnesfästen för kung Olav -- in festo sancti Olavi regis et martyris.

Sist bland dessa vespergudstjänster förekommer en *Sörgedags-vesper*. Denna har ej gammal hävd i Norge. Den första vesper av detta slag firades 1927 och utgjorde en minnesgudstjänst i anledning av pastor Mikael Hertzbergs bortgång. Denna här avfattade vesper kan också brukas vid andra tillfällen än då det är fråga om minnet av en avliden. Här förekommer då den gamle sekvensen Dies iræ (n:r 609 i nuv. sv. psalmbok) i växelsång mellan unison mans- och kvinnokör.

Av vad som här anförts framgår, att dessa vespergudstjänster äga en i viss mån annorlunda struktur än de

svenska, t. ex. att Kyrie eleison kan ingå som moment i en vesper, ehuru detta av ålder räknas till högmässans ordinarie moment. Härvidlag torde dock, om jag rätt förstått förordet, föreligga vissa opportunitetshänsyn. Vad man vidare ser är det rikliga utnyttjandet av den klassiska kyrkomusiken. Förf. har även haft älskvärdheten sända mig: *Liturgisk Musik till minnegudstjänster på 900-årsjubileet Olsok 1930* samt *Sörgegudstjänste i anledning av H. M. Dronning Maud's död*. I den förra av dessa har den liturgiska nämnden, som svarade för utgivandet, gjort flitigt bruk av den gamla olsakgudstjänstens musik. Här mötas vi av Olavssekvensen *Lux illuxit letabunda* för unisona mans- och kvinnoröster. Säkert gömmer den norska kyrkan ännu mycket av gammal ännu användbar kyrkomusik i sina arkiv. Vi vilja åtminstone hoppas det. —

Slutligen en elege till organisten Per Steenberg för hans diskreta i ädel klassisk stil hållna harmonisering. Han förtjänar förvisso benämningen »den anerkjente mester i'ren stil' i Norge».

F. M. Allard.

Orgel.

Gösta Lundborg: Variationer över Den kristliga dagvisan. C. Gehrmans förl. Kr. 3:—.

Daniel Olson: Preludium, ricercare och passacaglia över koralen: Hit, o Jesu, sanloms vi. Gehrm. Kr. 3:—.

Torsten Stenius: Toccata, ricercare o. ciacona över den medeltida morgonhymnen: Noce surgentes etc. A/B. Fazers musikhandel, Helsingfors. Kr.

G. Lundborgs variationer över koralmel. 424, komponerade år 1931, äro gjorda med både inspiration och kunighet. Valfunnen är stegringen från den fugerade begynnelsen i stora oktavens område med oförändrad c. f., över den sparsamma temafigurationen i 1/8-delar, som följes av först triol- och sedan 1/16-delsrörelser, fram till koraltemats uppträdande i tvåstrukna oktaven. Efter en dur-variation sätter en bearbetning i fugastil in med temat hämtat från den s. k. »mora-versionen». Tyvärr får detta avsnitt aldrig utveckla sig till en ordentlig fuga och den avslutande mäktiga koralen — helst väljer man naturligtvis »moraversionen»! — kommer därför något överraskande, vilket efterlämnar en känsla av otillfredsställelse. Detta är att beklaga med tanke på kompositionens musikaliska förtjänster. I betraktande av det förhållande orkestrala draget frestas man nästan föreslå en instrumentering för orkester av kompositionen. Det skulle säkert löna sig och göra verket än mer rättvisa än ett utförande på orgel — eller t. o. m. på piano, vilket komp. även föreslår — förmår.

Daniel Olsons tresatsiga verk inledes med ett toccata-artat förspel — bl. a. har pedalen ett par solopartier — vars tematiska material hämtas från koralmelodien. Ricercaren är en koralbearbetning med c. f. i tenorstämman. De övriga stämmorna kontrahera med motiv, successivt tagna från de olika koralraderna. Passacaglians tema är koralens två första rader, varöver göras elva variationer utformade efter stegringsprincipen. Även bas-ostinatot omformas emellanåt rytmiskt. I slutvariationen (fff) ställas koralens båda hälfter mot varandra: den förra i pedalen, den senare i överstämman. Kompositionen är ett nytt vittnesbörd om upphovsman-

nens oförminskade kärlek till och hans villiga håg att tjäna den sacrala orgelkonsten. Hans oförskräckthet att ge sig i kast med större uppgifter är värt allt erkännande, och trots att verket kanske icke överallt verkar betvingande, anbefalles det med nöje till studium.

Även orgelkompositionen av Torsten Stenius har tresatsig form med en toccata som inledning, en ricercare som mellansats och en variationsats — här en ciacona — som avslutning. Det är den gamla gregorianska hymnen »Morgonenes rodnad över bergen brinner», som inspirerat till detta stort upplagda verk — ett på visst sätt märkligt förhållande. Före den egentliga toccatan presenteras den undersköna hymnen i omväxlande 1- och 4-stämmiga fraser (eko-manér) och sedan sätter toccatan in med imitativa partier över pedal-orgelpunkter, avbrutna av 1-stämmiga passageverk eller 2-stämmiga c. f. partier. Ricercaren är — i motsats till D. Olsons — en verklig sådan, d. v. s. utan c. f.-inslag men med varje versrad imitativt bearbetad. Ciaconan, — i tre-takt — använder en gammal klassisk uppbyggnadsprincip med varje variation repriserad (Här föreligga osökta möjligheter till registreringsväxlingar!) Temat förekommer, likaledes på klassiskt manér, icke blott i pedallstämman utan även i mellan- och överstämmor, både i ursprunglig och i varierad form. Stilen är sträng, kyrkotonarten är med trenne små undantag konsekvent genomförd, polyfonien likaså, med undantag för ett störande mendelssohnskt variationsparti med triolarpeggi över temat. Trots denna — ur stil- och enhetlighetssynpunkt — skönhetsfläck rekommenderas den intressanta kompositionen på det livligaste.

Rqn.

Kör.

Birger Anrep-Nordin: Uppståndelsen. För två barnkörer, blandad kör och orgel. C. Gehrman's förl. Kr. 0:45.

Daniel Olson: Honom tillhör äran. 4-stämm. kör. Gehrman's. Kr. 0:40.

Anrep-Nordins Uppståndelsen är ett arrangemang ur 1697 års koralbok i anslutning till de under medeltiden brukliga påskspelen: en versifierad framställning av påskens evangelietext i dialogform. A.-N. har åstadkommit en verkningsfull växelsång mellan två på olika ställen, på båda sidor om altaret i kyrkans kor, uppställda barnkörer. Den ena, representerande de två kvinnorna vid graven, två-stämmig, den andra, de tre änglarna, trestämmig. Inledningen består av en orgelintonation och en fyrstämmig kör — från läktaren! — och avslutningen en likaledes fyrstämmig kör med orgel, där församlingen också förutsättes delta. Sättningarna äro goda och lätta och det lilla »påskspelet» kan varmt anbefallas.

Daniel Olsons körsak på tre partitursidor är en högtidlig, glad och festlig musik till den bekanta slutönskan: Ef. 3:20, 21. Tematiken är på sina ställen något torr men slutstegringen: »i evigheternas evigheter . . . .» god, den mixolydiska harmoniken på nästista »amen» verkningsfull.

D. Wikander: Gud har icke skonet sin egen son. N. Mus. Kr. 0:30.

Reinh. Andersson: Än vårdar och föder vår Herde sin hjord. N. Mus. Kr. 0:35.

Alb. Runbäck: Herre, du har varit vår tillflykt. Kantat på Nyårsdagen. N. Mus. Kr. 0:35.
—»— *O Jesu kär. vad har väl du förbrutit. N. Mus. Kr. 0:35.*

Wikanders passionshymn är en vacker — överraskande homofon — fastetidssång, där Graun tyckes ha varit en omedvetet influerande faktor utan att dock Wikanders egen musikaliska personlighet förnekar sig. Lätt är icke denna hymn, som fordrar en kör med säker intonationsförmåga.

Reinhold Andersson, kantor i Harplinge, har gjort en bra, kärvt manlig sättning i tre verser till koralen 102 med sv. ps. 161 som textunderlag. Första versen är tvåstämmig, den andra tre- och den tredje fyrstämmig. Mellanversen, som är en kanon i oktav mellan ytterstämmorna med en frittfigurerande mellanstäm., klingar ibland lite kantig — kanon är icke så lätt att skriva! — men slutversen är verkligt välklingande.

Runbäck har i sin nyårskantat tacknämligt nog framdragit den vackra men mindre kända koralmel. n:o 2. Den har i satserna I och V blivit föremål för gregoriansk bearbetning enstämmigt med orgel. I satserna II och IV sjunges koralen i obearbetat skick av unisona mansröster, medan orgeln kontrapunkterar med ett par fria överstämmor. Sats III är en körpsalmodi till Psalt. 103:11—13, där en trestämmig manskör o. en fyrstämmig bl. kör svara varandra. En församlingsvers avslutar. Ännu mindre resurser kärver R.:s sättning till »Herzliebster Jesu», nämligen en unison damkör och orgel, event. jämte en fiol. Tre verser sjungas av kören, två mellanverser av en soloröst eller ev. en mindre damkör. Båda verken äro tekniskt mycket enkla, i synner-

het givetvis det senare, men fylla — behöver det sägas? — alla liturgiska anspråk. Fynd för små körer!

Daniel Olson: Föraktad var han. Passionskantat för bl. kör. duett och solo samt församl.-sång med ackomp. av orgel och två violiner (ad lib.). V. Norberg, Västerås.

Olson kallar själv sin kantat »ett litet bidrag till passionstidens musik». Blygsamheten är alltid klädsam, men annars torde faktum vara, att föreliggande verk är D. Olsons hittills mest omfattande vokalverk. Därtill är det utan tvivel ett av hans mest betydande på detta område och ett verk, vari man nästan i varje takt spårar självupplevelsens styrka och en verklig inlevelse i och en djup gripenhet av de underbara texterna. Kantaten består av 13 satser, nämligen förutom förspelet hela sv. ps. 81:s åtta verser såsom antingen församlingskoral eller i olika sättningar för solo eller kör samt, inställda på ur textens synpunkt lämpligaste ställen, fyra motetter till texter ur Jesaja och Hebreerbrevet. Koralsviten och de fyra motetterna kunna enligt tonsättarens egen anvisning även utföras var för sig — dock höra de tre första motetterna ovillkorligen samman — solo-partiet kan ersättas med unison dam eller helst barn-kör, violinpartierna kunna undvaras. Allt sammantaget: kantatens skönhet och de många möjligheter till förenkling i uppförandet, som komp. gjort, gör att verket anbefaller sig självt och säkert kommer att bli till stor uppbyggelse för många sångare och lyssnare i vårt land.

C. E. R.

»Den svenska skolans hundraårsjubileum.» *Kantat av A. G. Joelsson. Sv. kyrkans Diak.-styr.:s förlag. Kr. 0:75, texthäfte 0:10.*

»Ljus över landet». *Kantat av Ivar Widéen till text av Paul Nilsson. N. Mus. Part. kr. 3:50.*

»Sånger under vårdrädet.» *Kantat vid svenska folkskolans 100-årsjubileum av Oskar Lindberg till text av Helmer V. Nyberg. Utgiven på uppdr. av Lärarorganisationernas kommitté. N. Mus. Part. kr. 6:50.*

Firandet av folkskolans sekeljubileum har föranlett tre kantater med ovan angivna titlar och komponister. Sedan jubileet nu tillhör det förgångna, ha kantaterna förlorat något av sin aktualitet, men de äro alltfört brukbara vid skolfester o. dyl. och en anmälan post festum kan därför vara befogad.

Enklast och lättast att utföra är Joelssons, som i avd. I har en enkel koralliknande melodi, avsedd att sjungas unisont av lärare och barn. Andra avdelningen upptager en solosats: en bearbetning av koralen 124 i dess ursprungliga melodiska avfattning. De tre följande avdelningarna äro variationer över den icke obekanta skolvisan: När vi sitta i vår bänk, vilken utföres en-, två- och trestämmigt. I den sistnämnda sättningen sjunges visan som cantus firmus av manliga lärare och överstämmorna av kvinnliga lärare, allt till barnens förnöjelse. Sv. ps. 487 avslutar kantaten. Musiken är långt ifrån betydande, men har sin obestridliga förtjänst i sin naturliga enkelhet och lättfattlighet.

Ivar Widéens-Paul Nilssons bidrag

består av åtta satser, omväxlande för kör (unison el. blandad), soli och duett i Widéens kända, pastoralt kännetecknade stil. Den vackra texten har en stor poetisk skönhet mentorde icke vara så lättillgänglig för de mindre barnen. Men det har kanske ej heller varit avsikten. Ackompanjemanget tarvar nästan med nödvändighet piano för att komma till sin rätt i vissa satser.

Musikaliskt mest värdefull är utan tvekan Oskar Lindbergs kantat, vars text även är av god kvalitet men tyvärr markerat sekulariserad. Lindbergs musikaliska ådra har här liksom nästan alltid flödat friskt och infallsrikt. De båda yttersatserna äro ståtliga och mäktiga, de mellanliggande solistiska delarna av melodisk skönhet och musikalisk egenart och ändock icke så subjektiva, att icke den stora hopen kan fatta och fröjdas åt musiken. Tekniskt sett, ställer denna kantat de största anspråken av de tre jubileumsverken och förutom orgel(harmonium) och piano kan till ackompanjemang brukas stråkstämmor (viol. I och II, alt, cello och kontrabas).

C. E. R.

Solosång.

*Gustaf Nordqvist: Det eviga.
Fem andliga sånger. N. Mus. å
kr. 2:—.*

1. Det eviga. (Es. Tegnér)
2. Herre, hur dig världen hädat (R. Jändel)
3. Låt mig leva en liten tid (Z. Topelius)
4. Mästare, alla söka dig (E. Liedgren)
5. Herre, djupen ropa dig (S. Lidman).

*Jacob Nyvall: Bön och bikt. 6
andl. sånger till dikter av Thure
Bäckman. N. Mus. Nrs 1, 2 o.
6 å kr. 1:80, nrs 3—5 å kr. 2:—.*

1. Evighetens morgon.
2. För oss till den vila
3. Du heliga kors
4. I drömmen är du mig nära
5. Salighet var mänska söker
6. O Gud Allsmäktige.

Nordqvists och Nyvalls sångsviter likna varandra i så måtto, att de båda kännetecknas av sann ödmjukhet och innerlighet utan att fördens skull sakna manlig kraft och resning, där texten gör sådant befogat. Ändock äro olikheterna uppenbara och de båda musikpersonligheternas individuella särmärken äro väl påtagliga. Nordqvists sånger förefalla äga en större och mera finlipad harmoniseringsteknik liksom de samtidigt ha ett rikare och friare harmoniskt underlag. Äro de sålunda övervägande homofont anlagda, visar sig i Nyvalls sånger en större förkärlek för linjespel. De äro emellertid icke blott mera polyfont betonade utan också, åtminstone ställvis, strängare i harmonivalet och överlag mera vad man vanligen kallar »kyrkliga» i sin stil. Detta visar sig även i den direkta anknytningen till koralmelodier i ett par av sångerna liksom också i det mestadels orgelmässigt utarbetade ackompanjemanget.

De båda auktorerna ha ett stadgat anseende och någon särskild rekommendation av dessa deras senaste sångsaker torde knappast påfordras.

C. E. R.

Kaj Munk: Hoppet förbliver. (Predikningar. Diakonistyrelsens förlag. Översättning av Sven Stolpe. Originalets titel: Ved Babylons Floder.)

När man öppnar en predikosamling av Kaj Munk väntar man sig något särskilt. Och man blir i det avseendet icke besviken. På originaliteten kan man icke klaga. Redan de första orden i den första predikan (på palmsöndagen, vid barn gudstjänst) ger ett gott prov på predikningarnas stil: »Kära barn, tycker ni inte, att det här var en präktig historia! Det är nästan som vi satt på bio!» I predikan på pingstdagen utropar han: »Arbetare i staden, ut till koloniträdgården med gumman! . . . Och ni unga, upp på cyklarnas spelande underverk med er, och ut och upplev, att livet är någonting oändligt mycket större än strunt och flirt! Låt kärleken växa sig så ren därute i naturens stora kyrka, att den blir till själva elden på altaret!» I en predikan beskyller Kaj Munk evangelisten Johannes för att »ha blivit så gammal, att han tangerade struntpratet.» Den senare beskyllningen undgår nog ej Kaj Munk själv i viss mån. Liksom det finns en helgad livsstil, finns det en helgad språkstil.

Originallets titel: Ved Babylons floder, säger något om predikningarnas bakgrund: det ockuperade Danmark. Leve Danmark! blir ett påskens budskap. Maktmänniskan, våldsmänniskan skall besegras av Kristus. Världen är mörk, men hoppet förbliver! Av detta ljus strålar Kaj Munks predikningar.

K. E. S.

Manne Hofrén: Hembygdens kyrka. Vår hembygd. Växjö stifts kyrkliga bildningsförbunds studieplaner. Kalmar 1942.

Pr st. 0:15 Kr. resp. 0:40 Kr.

Från hembygdsrörelsens sida har alltid betonats den centrala roll kyr-

kan spelar i hembygdsvårdsarbetet och framför allt vid studiet av hembygden. Även de kyrkliga studieorganisationerna ha börjat uppmärksamma detta. Det har sålunda rekommenderats för en studiecirkel inom t. ex. en kyrklig ungdomskrets att samlas med kyrkan och dess historia som föremål: Växjö stifts kyrkliga bildningsförbund har tagit en mycket berömvärdt initiativ genom utgivandet av studieplaner för detta viktiga och omfattande ämne. För Växjö stifts del föreligger ett häfte författat av intendenten Manne Hofrén vid Länsmuseum i Kalmar. Planen förefaller väl genomtänkt och litteraturförteckningen tillräcklig. Enligt anmälarens mening hade dock en anvisning på direkta studieuppgifter kunnat genomföras mera systematiskt.

Samma författares studieplan Vår hembygd bör också nämnas i detta sammanhang. Den begynner som sig bör med en framställning av hembygdens kyrka.

Bengt Cnattingius.

Friedrich Heiler: Altkirchliche Autonomie und Päpstlicher Zentralismus. Ernst Reinhardt, München. 1941. 420 s. Mark 7 häftet, Mark 9 bunden.

Friedrich Heiler fortsätter här sin stora undersökning, som begynte med den tidigare anmälda »Urkirche und Ostkirche». Han skildrar den Romerska Kyrkans utveckling intill våra dagar i ett antal levande kapitel, sällsynt fängslande och upplysande. Få torde äga Heilers förmåga att skriva lärda böcker på ett sätt, som gör att man läser dem med oavbruten spänning och aldrig sviken förväntan.

Först beskrivas de autonoma kyr-

korna i den äldsta kyrkohistorien. Författaren har samlat ett överväldigande material och behärskar det suveränt. Hans tes, som han driver med ständigt lika stark energi är den, att den romerska Kyrkan förkvävt de ursprungliga autonoma kyrkorna, vilka visserligen alla erkände Roms primat och sågo upp till den romerska stolen, men dock hade en stor självständighet och utvecklade ett egenartat och rikt liv. I vad mån författaren har rätt i sin framställning på varje punkt kan endast en fackman avgöra, men här skall endast framhållas det synnerligen stora värde, som denna bok har för alla vänner av liturgi. I skildringen av den nordafrikanska, den galliska, spanska, keltiska och tyska kyrkan i den äldsta tiden följer författaren till stor del, liksom i »Urkirche und Ostkirche», den liturgiska linjen och en mängd skatter ur de gamla och av oss nästan okända liturgierna föras fram i ljuset. Böner av stor skönhet och djup fromhet möter man ständigt i framställningen, och ingen kan läsa denna bok utan att hans böneskatt bliver berikad. Ingen som arbetar för liturgiens förnyelse bör vara obekant med detta arbete, ty här öppnas nya perspektiv mot fornkyrkans böneliv och här erbjudes en fördjupad kunskap om dess firning av mässan.

Även från en annan synpunkt är denna bok av så stor betydelse. I det ekumeniska arbetet torde den få en uppgift, som knappast kan över-

skattas. Särskilt den utförliga och på talrika ställen återvändande framställningen av olika uppfattningar av vad primatet innebar hos olika kyrkofäder och i olika tider är av stort och förblivande värde. Den som har läst denna bok har fått nya förutsättningar för att förstå svårigheterna i det ekumeniska arbetet, men även möjligheter att deltaga i diskussionen, som han förut icke hade.

Under sådana förhållanden är det icke underligt om anmeldaren, även om han har sina invändningar att göra på vissa punkter, med verklig iver anbefaller denna bok åt denna tidsskrifts läsare.

Gunnar Rosendal.

Oestliche und Westliche Mystik, Hrg. von Friedrich Heiler. Samma förlag. 280 s. Mark. 2,80.

I detta särhäfte av »Eine Heilige Kirche» framställes mystikens väsen i dess olika faser och gestaltningar. Vi finna den skildrad sådan den möter oss i Nya Testamentet, i de Orthodoxa Kyrkorna, under medeltiden och i anglikanskt och evangeliskt fromhetsliv i en mångskiftande rikedom. Särskilt är framställningen av mystiken inom den ortodoxa kristenheten i denna tid då blickarna alltmör vändas mot fromhetslivet i Österns kyrkor av stort intresse.

Gunnar Rosendal.

Nyutkommen:
TIO SKRIFTETAL

av
GÖSTA NELSON
Pris 3:50

I slutet av oktober utkommer:

HELGON
OCH
HELGONLIV

Korta biografier över Den helige Antonius,
Den helige Benedikt, Henrik Suso, George
Fox och David Petander

av
EYFRAIM BRIEM
Pris 9:50

≡≡≡ **GLEERUPS** ≡≡≡

Doktors-
avhandlingar

tryckas perfekt å

Skånska
Centraltryckeriet

Grönegatan 14
Lund / Tel. **275**

KYRKO-
ORGLAR

orglar för kapell och
hem, om- och tillbygg-
nad, reparation och
stämning, anläggning
för elektrisk bältdrift.

Orgeltjänst
Ingenjör Bo Wedrup
Linnégatan 5 a
UPPSALA - TEL. 6357 - 301

HELIG SÅNG

72 hymner för tvåstämmig

barn- och ungdomskör

utgivna av

HUGO BLENNOW

under medverkan av

Folke Sandberg och

David Murgård.

Pris 2: — kr.

G L E E R U P S

SVENSKA ORGELBYGGARES FÖRENING — S. O. F.

FÖRSAMLINGAR OCH ORGANISTERI

Efterföljande annonser omfatta de orgelbyggare som bildat Svenska Orgelbyggares Förening.
Föreningen arbetar för en sund utveckling inom det svenska orgelbyggeriet samt för att hålla detta svenska hantverksyrke levande inom landet.
Föreningen är ideellt betonad och är ej någon s. k. priskartell.

GYNNA SVENSKT HANTVERKI

OLOF HAMMARBERG - ORGELBYGGARE

NYA VARVET (GÖTEBORG)

Tillverkar kyrkoorglar

Tel. Göteborg
29 12 60

Utför alla i yrket förekommande arbeten

Egen tillverkning även av metallpipor och spelbord

H. LINDEGREN

Tillverkar piporglar,
som utmärka sig för största hållbarhet
samt god »orgelmässig» ton.
Mångårig erfarenhet.

ORGELBYGGARE GÖTEBORG

Postadress:
KOMMENDÖRSGATAN 12
Telefoner:
BOSTADEN 14 26 38
FABRIKEN 14 93 38

A. MAGNUSSONS ORGELBYGGERI

GÖTEBORG

PIPORGLAR

Telefoner:

15 12 29, 16 59 29

enligt klassiska principer och tillförlitliga konstruktioner med karaktäristisk och ekonomisk disposition och konstnärlig intonation.

Ombyggnader och restaureringar av äldre verk samt anläggningar för elektrisk bälldrift utföres.

SVENSKT

KVALITETSARBETE

Dispositioner och kostnadsförslag på begäran.

A. Mårtenssons Orgelfabrik A.-B.

Tel. 1119

LUND

Tel. 1119

Kyrkorglar i gediget utförande av
modernt konsthantverk

E. A. Setterquist & Son Eftr.

FABRIK FÖR KYRKORGLAR

Grundad 1835

ÖREBRO

Guldmedalj 1883

Svensk tillverkning av piporglar till kyrkor, kapell och skolor.

Utför om- och tillbyggnader av äldre orgelverk, reparationer, omställningar och justeringar.
Elektriska fläktar med tyst gång inmonteras.

Införda disposition och kostnadsförslag från oss.

Telefoner: Fabr. 10134 Bost. 18607

ÅKERMAN & LUNDS NYA ORGELFABRIKS AKTIEBOLAG

Kungl. Hovleverantör

Tel. Stockholm 60 07 68 - Postadress: Stockholm

Grevgatan 5

Piporglar

för kyrkor, kapell, krematorier och konsertsalar

Om- och tillbyggnader

av äldre orgelverk utföres fackmässigt och pietetsfullt.

Införda våra dispositions- och kostnadsförslag!